

Dymek, Benon / Kobuszewski, Bogdan

Zarys historii organizacji PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942-1943 : część II : Okręgi: Warszawa-Lewa Podmiejska i Warszawa-Prawa Podmiejska

---

Rocznik Mazowiecki 3, 97-142

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BENON DYMEK, BOGDAN KOBUSZEWSKI

ZARYS HISTORII ORGANIZACJI PPR I GL NA MAZOWSZU I PÓDLASIU W LATACH 1942—1943

*Historical Outline of the Rise of the Polish Workers' Party
and the People's Guard in Masovia during 1942 and 1943*

(Część II. Okręgi: Warszawa-Lewa Podmiejska i Warszawa-Prawa Podmiejska)

Niniejsze opracowanie stanowi drugą część artykułu o powstaniu i rozwoju organizacyjnym Polskiej Partii Robotniczej i Gwardii Ludowej na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942—1943. W tej części artykułu podejmujemy próbę odtworzenia procesu formowania się szeregów partii i GL w kolejnych dwóch okręgach: Warszawa-Lewa Podmiejska i Warszawa-Prawa Podmiejska. Okręgi te należały do pierwszych tego rodzaju ogniw organizacyjno-terytorialnych w kraju i przez cały okres działalności podporządkowane były bezpośrednio KC PPR i Dowództwu Głównemu GL-AL. Okręgi nr 2 (Warszawa-Lewa Podmiejska) i nr 3 (Warszawa-Prawa Podmiejska), ze względu na położenie geograficzne i ścisłe, bezpośrednie powiązania z Warszawą — siedzibą centralnych władz Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej, a następnie Armii Ludowej — odegrały ważną rolę w całej działalności partyjnej i wojskowej.

Nie rozwijając szerzej tego problemu, pragniemy jedynie zasygnalizować, że na omawianym obszarze odbywały się posiedzenia i narady Komitetu Centralnego (Pruszków¹, Zielonka², koło

¹ Zebrania KC, w których brali udział: M. Nowotko, P. Finder, W. Gomułka, M. Fornalska, F. Józwiak i inni, odbywały się w mieszkaniu M. Żyrka przy ul. Pęcickiej 26 i innych lokalach. J. Kalinowski, Działalność PPR w Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, Płock—Ursus—Mińsk Maz. 1963, s. 127; „Głos Ursusa” nr 5, 1962; Wspomnienia M. Żyrka, Archiwum Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR (dalej cyt. AWKW).

² Jedno z zebrań KC, w którym wzięli udział m.in.: M. Nowotko, P. Finder i M. Fornalska, odbyło się w mieszkaniu J. Szmigielskiego przy

Otwocka³), pracowały radiostacje głównej sieci łączności PPR (Międzylesie, Michalin, Józefów, Zalesie⁴), działały centralne ośrodki szkolenia kadr partyzanckich (Włochy, Chylice) i przebywali czołowi działacze partyjni⁵.

Należy także podkreślić, że Komitet Centralny i Dowództwo Główne GL poświęciły dużo uwagi organizacjom partyjnym i wojskowym okręgów podmiejskich. Bezpośrednią opiekę nad tym obszarem sprawował z ramienia trójki kierowniczej KC PPR Paweł Finder „Paweł”⁶. Radą i pomocą służyli tutejszemu aktywowi Marceli Nowotko „Marian”, „Stary”⁷ i Władysław Gomułka „Wiesław”⁸. Sprawami woj-

ul. Parkowej 2. Wspomnienia J. Szmigielskiego, Archiwum Zakładu Historii Partii (dalej cyt. AZHP), 5753, poz. 3.

³ M. Baryła (AZHP, 319, poz. 3) podaje, że w rejonie Otwocka, na krótko przed wyzwoleniem, mieściła się przez pewien czas siedziba trójki kierowniczej PPR.

⁴ J. Matysiewicz, Radiotelegrafiści, w: Wspomnienia warszawskich peperowców, Warszawa 1963, s. 322—325; B. Dymek, PPR w województwie warszawskim (1942—1948), Warszawa 1967 (wyd. powiel.), Wojewódzki Ośrodek Propagandy Partyjnej WKW.PZPR, Wojewódzka Komisja Historii Partii.

⁵ Między innymi w Milanówku u dra A. Fiderkiewicza przebywał przez pewien czas M. Nowotko; w Zielonce przy ul. Parkowej 2 w mieszkaniu J. Szmigielskiego — M. Fornalska, W. Gomułka i B. Bierut; w Miłosnej przy obecnej ulicy 1 Maja 94 — M. Nowotko, P. Finder, W. Gomułka, B. Bierut, i w Józefowie przy ul. Kościuszki 18 — P. Finder i W. Gomułka. A. Fiderkiewicz, O wojnie i ludziach PPR, Warszawa 1962, s. 60 i nast.; Wspomnienia J. Szmigielskiego, op. cit.; B. Dymek, PPR w województwie..., op. cit.; M. Malinowski, Grupa Inicjatywna Polskiej Partii Robotniczej, „Z pola walki” nr 4, 1965, s. 83.

⁶ M. Malinowski, Grupa Inicjatywna..., op. cit., s. 109, 112.

⁷ M. Nowotko, który swego czasu był sekretarzem Okręgu KPP Warszawa-Lewa Podmiejska, znał osobiście wielu działaczy komunistycznych na omawianym terenie. Poważanie, jakim cieszył się wśród tutejszych KPP-owców, wywarło istotny wpływ na ich zaangażowanie w tworzeniu organizacyjnych zrębów partii.

⁸ W. Gomułka, jako sekretarz Komitetu Warszawskiego (sierpień—grudzień 1942 r.) i członek KC, przez dłuższy okres sprawował opiekę nad Okręgiem Lewa Podmiejska. „Po odejściu «Pawła» — pisze H. Szafrąński — Lewą Podmiejską łącznikuje z ramienia Komitetu Centralnego PPR tow. «Wiesław». Przez przeciąg roku niemal kierował naszą Lewą i pomagał nam w pracy. Na egzekutywach Okręgu omawialiśmy każdą akcję pod względem wartości organizacyjnej i wartości politycznej. Tow. «Wiesław» zatrzymywał się nad każdym szczegółem, dawał wytyczne i uczył nas, jak należy pracować”. Wspomnienia H. Szafrąńskiego, AWKW; W. Gomułka, W walce o demokrację ludową, „Książka” 1947, s. 328 i nast.; A. Przygoński, Wstęp, w: Wspomnienia warszawskich peperowców, op. cit., s. 9.

skowymi zajmowali się. m. in. kolejni szefowie Sztabu Głównego GL Marian S p y c h a l s k i „Marek” i Franciszek J ó z w i a k „Witold”⁹.

Okręg Warszawa-Lewa Podmiejska

Okręg Warszawa-Lewa Podmiejska obejmował obszar położony w łuku Wisły między Pilicą i Bzurą. W skład okręgu, zgodnie z polskim podziałem administracyjnym sprzed 1939 r., wchodziła pld.-zach. część woj. warszawskiego z powiatami: Błonie, Grójec, Sochaczew i Warszawa (tereny lewobrzeżne) oraz pln.-wsch. skraj woj. łódzkiego z powiatami: Łowicz, Skierniewice, Rawa Maz. (część) i Brzeziny (skrawek terenu). Po zakończeniu działań wojennych, jeszcze w 1939 r., większość tego obszaru włączyli hitlerowcy do dystryktu warszawskiego. Nieznaczna tylko część znalazła się w granicach dystryktu radomskiego¹⁰. Z dystryktu warszawskiego do okręgu wchodziły trzy Kreishauptmannschaften: Grójec, Łowicz i Sochaczew, oraz lewobrzeżna część Kreishauptmannschaftu warszawskiego. Natomiast z dystryktu radomskiego do okręgu należała część terenów Kreishauptmannschaftu Tomaszów Maz.¹¹

Według aktualnego podziału administracyjnego PRL w skład okręgu wchodziły z woj. warszawskiego powiaty: Grodzisk Maz., Pruszków, Piaseczno, Grójec, Sochaczew, Nowy Dwór (większa część) i m. Żyrardów, z woj. łódzkiego natomiast powiaty: Skierniewice, Łowicz, Rawa Maz. (większa część) i Brzeziny (nieduży

Ryc. 1. Jerzy Piwiński „Andrzej”, pełnomocnik KC PPR, sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Lewa Podmiejska w okresie od lutego do listopada 1942 r.

⁹ Dowództwo Główne GL. Zbiór dokumentów z lat 1939—1944. Opracowali W. P o t e r a ń s k i, M. T u r l e j s k a, W. T u s z y ń s k i, M. W i l u s z, Warszawa 1967, s. VI.

¹⁰ Die Ostgebiete des Deutschen Reiches und das Generalgouvernement der besetzten polnischen Gebiete in statistischen Angaben, Berlin 1940, s. 109, 112—116.

¹¹ Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1 März 1943, Krakau 1943, s. 71—75, 79—81, 83—85 („Übersicht 2”, mapy dystryktów Warszawa i Radom).

skrawek terenu). Z danych niemieckich z 1940 r. wynika, że powierzchnia okręgu kształtowała się w granicach ok. 7241 km². Obszar ten zamieszkiwało prawie 772 tys. osób¹².

*

Pierwsze informacje o powstaniu PPR dotarły do poszczególnych aktywistów, którzy działali na terenie „Lewej Podmiejskiej” w organizacjach i grupach rewolucyjnych¹³, już w styczniu 1942 r.¹⁴ W lutym zorganizowano metodyczną budowę zrębów organizacyjnych partii. W mieszkaniu Jerzego Piwińskiego we Włochach odbyło się pierwsze organizacyjne zebranie Okręgowego Komitetu. W skład pierwszego okręgowego kierownictwa PPR weszli: Jerzy Piwiński „Andrzej”, „Ponury”, Hilary Chełchowski „Janek” i Henryk Szafrąński „Władek”. Sekretarzem został pełnomocnik KC PPR — J. Piwiński¹⁵. Utworzyli oni też egzekutywę OK, która była operatywnym ośrodkiem kierowania sprawami partyjnymi i wojskowymi. W posiedzeniach egzekutywy uczestniczył z reguły przedstawiciel KC PPR. Także jeszcze w lutym w Warszawie na Okęciu w mieszkaniu Szczepana Dąbrowskiego odbyło się drugie posiedzenie Okręgowego Komitetu. Uczestniczyli w nim: J. Piwiński, H. Chełchowski, H. Szafrąński, Antoni Tomczak „Kazik” oraz dwóch działaczy terenowych o nie ustalonych dotychczas nazwiskach¹⁶. Zebrani omówili i wytyczyli podstawowe kierunki działalności politycz-

¹² Die Ostgebiete..., op. cit., s. 109, 112—116.

¹³ W latach 1940—1941 na omawianym terenie powstały komórki takich organizacji, jak: Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR, Rewolucyjne Rady Robotniczo-Chłopskie, Związek Walki Wyzwoleńczej i „Proletariusz”. SP ZSRR miało kilka kół w Żyrardowie i powiatach: błońskim, grójeckim, sochaczewskim i warszawskim; RRR-Ch miały komórki w Żyrardowie i Ursusie; ZWW — rozwinął się w Ursusie, Włochach, Sochaczewskim i Łowickim, a „Proletariusz” — w Milanówku, Falenicy i Brwinowie. Poza tym powstały także inne, samorzutnie zorganizowane samodzielne grupy rewolucyjne, m.in. na terenach powiatów grójeckiego i rawskiego.

¹⁴ M. Malinowski, Organizacja terenowych instancji Polskiej Partii Robotniczej na obszarze GG (styczeń—sierpień 1942 r.). Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski nr 12, 1967, s. 111—112.

¹⁵ Urodzony 28 XII 1912 r. w Sosnowicy pow. Parczew. Ukończył Uniwersytet Warszawski. Członek KPP. Działal w lewicy związkowej na terenie Stowarzyszenia Urzędników Państwowych. Do 1936 r. pracował w GUS-ie. Po usunięciu z pracy zaczął zarobkować jako robotnik w „Ursusie”. Od 1940 r. działał w ZWW. W grudniu 1942 r. objął funkcję sekretarza komitetu PPR Okręgu Piotrkowsko-Częstochowskiego. Aresztowany w marcu 1943 r. Zginął (VIII 1944 r.) w obozie koncentracyjnym w Gusen. R. Nazarewicz, Nad górną Wartą i Pilicą, Warszawa 1964, s. 100.

¹⁶ H. Szafrąński, Na Lewej Podmiejskiej, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, Warszawa 1962, s. 93—94; J. Kalinowski, Działalność PPR..., op. cit.,

Ryc. 2. Hilary Chelchowski „Janek”, sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Lewa Podmiejska od listopada 1942 do stycznia 1943 r.

Ryc. 3. Józef Kalinowski „Kukulka”, „Mietek”, sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Lewa Podmiejska od lutego do października 1943 r. i sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Prawa Podmiejska od listopada 1943 r. do wyzwolenia

nej i dokonali podziału pracy organizacyjnej. Zgodnie z przyjętymi ustaleniami J. Piwiński miał obsługiwać powiaty: Sochaczew, Skierniewice, Łowicz i Rawa Mazowiecka, H. Chelchowski — pow. Grójec i lewobrzeźną część pow. warszawskiego, H. Szafrąński — tzw. Linie Przemysłową (tj. miejscowości położone wzdłuż linii kolejowej Warszawa—Żyrardów)¹⁷.

Posiedzenia OK odbywały się na ogół systematycznie, w odstępach co trzy tygodnie. Szczególną rolę w rozwoju organizacji partyjnej i walki zbrojnej w Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska pełnili P. Finder i W. Gomułka. Uczestniczyli oni w posiedzeniach kierownictwa okręgu, instruowali i przyjmowali sprawozdania od sekretarzy. W. Gomułka w okresie opiekowania się okręgiem bywał na wszystkich posiedzeniach egzekutywy OK, które z reguły odbywały się w mieszkaniu H. Szafrąńskiego „Władka” w Piastowie, przy ul. Warszawskiej 35 (obecnie 15).

s. 127, 132—133; Rel. ustna H. Szafrąńskiego z 2 V 1969 r. i J. Kalinowskiego z 6 V 1969 r.

¹⁷ Wspomnienia H. Szafrąńskiego, AWKW; M. Malinowski, Organizacja terenowych instancji PPR, op. cit., s. 111—112.

W okresie do marca do Komitetu Okręgowego powołano kilku następujących działaczy. Byli to: delegowany jeszcze w styczniu przez KC PPR do pracy partyjnej, a szczególnie do montowania organizacji wojskowej, a spełniający funkcję dowódcy GL organizującego się Okręg nr 2 Warszawa-Lewa Podmiejska Marian Baryła „Bartek” oraz później Bolesław Skowroński „Duży Wojtek” i Feliks Matusiak „Zygmunt”. W czerwcu z okręgu odszedł M. Baryła, a do OK PPR dokooptowany został nowy dowódca GL Okręgu nr 2 — Antoni Grabowski „Czarny Antek”¹⁸. W tym składzie Okręgowy Komitet działał do jesieni 1942 r.

Dalsze zmiany personalne w OK nastąpiły w listopadzie. KC PPR skierował J. Piwińskiego do Okręgu Piotrkowsko-Częstochowskiego. Stanowisko sekretarza objął wówczas H. Chełchowski, a do Komitetu Okręgowego powołany został Józef Kalinowski „Kukułka”. Miesiąc później decyzją Sztabu Głównego GL przeniesiony został do Okręgu Radom A. Grabowski. Do Komitetu Okręgu natomiast weszli: kolejny dowódca GL OK nr 2 Stanisław Łaciński „Tomek”¹⁹ i sekretarz Komitetu Dzielnicowego PPR w Łowiczu Szymon Szczepanik „Francuz” i inni.

Do znacznych zmian w składzie OK doszło w lutym 1943 r. H. Chełchowski delegowany został do pracy na terenie Lubelszczyzny, a B. Skowroński zaś na Okręg Piotrkowsko—Częstochowski. Funkcję sekretarza przejął J. Kalinowski, do Okręgowego Komitetu wybrano Stanisława Bajszczaka „Marka” i „Wichra” (NN), który zginął 7 sierpnia 1943 r. w boju nad rzeką Rawką.

W maju przeniesiony został na teren Zagłębia Dąbrowskiego S. Łaciński, a na jego miejsce w OK (przejmując także stanowisko dowódcy GL) wszedł Ignacy Robb-Narbutt „Krystian”²⁰. Natomiast od

¹⁸ Urodzony około 1911 r. w rodzinie robotniczej. Uczestnik walk w Hiszpanii (porucznik armii republikańskiej); internowany we Francji. Do kraju wrócił w połowie 1942 r. Pełnił kolejno obowiązki dowódcy Obwodu Radomskiego (XII 1942—II 1943) i Obwodu Krakowskiego (II—IV 1943 r.), a następnie oddziału im. Ludwika Waryńskiego (specgrupa Dowództwa Głównego GL). Zginął w lipcu 1943 r. T. Pietrzak, Podziemny front, Warszawa 1962, s. 214; Dowództwo Główne GL i AL, op. cit., s. 396.

¹⁹ Data urodzenia — nieznaną. Górnik kopalń zagłębiowskich. Członek KZMP, uczestnik walk w Hiszpanii (porucznik armii republikańskiej), internowany we Francji. Do kraju wrócił w połowie 1942 r. W okresie od maja do sierpnia 1943 r. dowódca Okręgu Zagłębie Dąbrowskie, a następnie Obwodu Zagłębie Śląskie. W styczniu 1944 r. ponownie objął dowództwo Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska. Zginął 9 lutego 1944 r. w Pruszkowie. B. Kobuszewski, Między Wisłą i Przemszą, Warszawa 1966, s. 60.

²⁰ Urodzony 12 X 1912 r. w rodzinie inteligenckiej. Studiował w Wyższej Szkole Dziennikarskiej w Warszawie. Pracował jako dziennikarz w różnych pismach. Od

września (października?) do komitetu wchodził również Jerzy Lewandowski „Bruzda”. Ostatnia zmiana w składzie Okręgowego Komitetu nastąpiła w październiku 1943 r. Józef Kalinowski skierowany został do Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska; obowiązki sekretarza OK objął wówczas H. Szafrąński. W latach 1942—1943 funkcję członków Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Lewa Podmiejska sprawowało ogółem 15 działaczy. Chronologicznie ułożony wykaz sekretarzy i członków OK zawiera tabela 1.

Tworzenie zrębów organizacji wojskowej PPR w Okręgu nr 3 Warszawa-Lewa Podmiejska zapoczątkował delegowany przez KC PPR do pracy partyjnej i bojowej na tym terenie Marian Baryła „Bartek”²¹.

W czerwcu KC PPR i Sztab Główny GL skierował M. Baryłę na Okręg Warszawa-Prawa Podmiejska, a na stanowisko dowódcy okręgu mianował Antoniego Grabowskiego „Czarnego Antka”. Nowy dowódca przystąpił do scalania i ujednoczania często żywiołowo powstałych grup GL. Z dostępnych materiałów wynika, że szczególnie podatny grunt znalazł w Łowickiem, Grójeckiem, Sochaczewskiem i w Pruszkowie; nie dotarł natomiast jeszcze do Rawy, Skierniewic i Błonia. Równocześnie z pierwszych raportów można wnioskować, że latem 1942 r. ukształtowała się struktura organizacyjna okręgu, która się zasadniczo nie zmieniła do wiosny 1943 r. W tym czasie okręg dzielił się na pięć jednostek organizacyjno-terytorialnych. Były to: „Okręg Przemysłowy”, zwany później Linją Przemysłową, oraz dzielnice: Łowicz, Sochaczew, Grójec i Drzewica, która późną jesienią 1942 r. została podporządkowana Okręgowi Radomskiemu²².

W interesującym nas okresie nie doszło do utworzenia stałego dowództwa okręgowego GL. Od października jednak funkcję zastępcy A. Grabowskiego pełnił skierowany tu przez Sztab Główny GL Stani-

---

lat 1929—1930 działał w OM TUR, ZNMS i OMS „Życie”. W ostatnich latach przed wojną współpracował przy różnych wydawnictwach KPP. Uczestnik walk wrześniowych (w stopniu porucznika). W latach 1942—1944 pełnił szereg funkcji dowódczych i sztabowych (m. in. dowódca Oddziału im. Ziemi Kieleckiej, oficer Wydziału I — Operacyjnego Sztabu Głównego, dowódca Okręgu Piotrkowsko-Częstochowskiego). Od 1944 do 1948 r. w szeregach WP. Następnie poświęcił się pracy literackiej. Zmarł 26.VII.1958 r. Teczka osobowa (dalej t. os.) I. Robb-Narbutta, AZHP, 4147; J. Piwowarek, Wspomnienia o płku Ignacym Robbie-Narbutcie, AWKW; „Krystian”, „Trybuna Ludu” z dnia 28.VII.1958 r.; Zob. także I. Robb-Narbutt, Ludzie i wydarzenia, Wyd. MON, Warszawa 1961, s. 148.

²¹ H. Chełchowski (wywiad), w: Ludzie, fakty, refleksje, Warszawa 1963, s. 97; M. Malinowski, Organizacja terenowych instancji PPR, op. cit., s. 112; Relacja usna J. Kalinowskiego z 6.V.1969 r.

²² B. Dymek, B. Kobuszewski, Zarys organizacji i działalności bojowej GL i AL w Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska. Maszynopis, AWKW.

Komitet PPR Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska
(luty 1942 — grudzień 1943 r.)

Tabela 1

Lp.	Imię i nazwisko	pseudonim	funkcja	okres
1	Jerzy Piwiński	„Andrzej”, „Ponury”	sekretarz i pełnomocnik KC PPR	II 1942—XI 1942
2	Hilary Chełchowski	„Janek”	sekretarz	XI 1942—I 1943
3	Józef Kalinowski	„Kukułka”	„	II 1943—X 1943
4	Henryk Szafrąński	„Władek”	„	X 1943—II 1944
5	Henryk Szafrąński	„Władek”	członek	II/III 1942—X 1943
6	Hilary Chełchowski	„Janek”	„	II—XI 1942
7	Marian Baryła	„Bartek”	„	II—VI 1942
8	Feliks Matusiak	„Zygmunt”	„	II/III 1942—I 1944
9	Bolesław Skowroński	„Duży Wojtek”	„	II/III 1942—II 1943
10	Antoni Grabowski	„Czarny Antek”	„	VI—XII 1942
11	Józef Kalinowski	„Kukułka”	„	XI 1942—II 1943
12	Stanisław Łaciński	„Tomek”, „Stasiek”	„	XII 1942—V 1943
13	Szymon Szczepanik	„Francuz”	„	XII 1942—I 1945
14	Kazimierz Mijal	„Adam”	„	XII 1942—II 1943
15	Stanisław Bajszczak	„Marek”	„	II 1943—I 1945
16	NN	„Wicher”	„	II—VIII 1943
17	Ignacy Robb-Narbutt	„Krystian”	„	V — XI 1943
18	Jerzy Lewandowski	„Bruzda”	„	IX/X 1943—I 1944

sław Łaciński „Tomek”. Początkowo również nie zostały powołane dowództwa dzielnic (miast). Całością spraw wojskowych zajmowali się podlegli bezpośrednio dowódcy okręgu i odpowiedzialni za ten odcinek przed KD dowódcy dzielnic. Z czasem jednak w większości dzielnic miast powstały parosobowe dowództwa lub zespoły dowódcze GL²³. Po „Czarnym Antku” funkcję dowódcy okręgu przejął w grudniu 1942 r. S. Łaciński. Równocześnie szefem sztabu okręgu mianowany został Tadeusz Owczarek „Szymek”. W niespełna trzy miesiące później obowiązki te objął Stanisław Bajszczak „Marek”, a do sztabu okręgu powołany został Mieczysław Majdański „Janusz”.

„Tomek” główny nacisk położył na rozbudowę szeregów GL. Prawdopodobnie dotarł także na teren skierniewicko-rawski²⁴. W maju 1943 r. dowódcą okręgu został Ignacy Robb-Narbutt. Dla usprawnienia pracy okręgowego organu dowodzenia „Krystian” wydatnie zwiększył jego skład osobowy, powołując doń prawie wszystkich przedstawicieli dowództw terenowych. Już w czerwcu do sztabu okręgu zostali włączeni: Jan Bełczewski „Gruby”, Władysław Dudek „Czajka”, „Lotny”, Stanisław Gać „Kuba” i Franciszek Zawadzki „Franek”, a w dwa miesiące później także: Franciszek Marcinkowski „Marceli” i Michał Afanowicz Diegkhtariw, zwany „Michałem” lub „Doktorem Michałem”. We wrześniu w skład sztabu weszli: Irena Ciesielska (obecnie Strzelecka), Stefan Jodłowski „Stefan”, Feliks Matusiak „Zygmunt”, nieco później zaś również Adam Sumiga „Józef”²⁵.

Ponadto „Krystian” rozwinął i nadał bardziej zorganizowane formy sieci organizacyjnej GL. Jeszcze w lecie przeprowadzono bowiem pewne zmiany w strukturze okręgu. Pod względem bojowym okręg podzielony został na 5 tzw. terenów: nr 1 Linia Przemysłowa, nr 2 Grójeckie, nr 3 Sochaczew—Błonie, nr 4 Łowickie, nr 5 Skierniewice—Rawa. Na każdy z tych terenów sztab okręgu przydzielił „instruktora organizacyjno-bojowego”. Na terenie nr 1 instruktorem mianowany został M. Majdański, na terenie nr 2 — F. Matusiak, na terenie nr 3 — „Wicher” (NN), na terenie nr 4 — Stanisław Marczak „Adam” i na terenie nr 5 — Fr. Zawadzki²⁶. Wczesną jesienią w sztabie okręgu nastąpiły pewne zmiany. We wrześniu ze stanowiska szefa sztabu odszedł St. Bajszczak,

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Rozkaz nr 4 Dowództwa GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 5, k. 81; T. os. I. Robb-Narbutta, AZHP, 4147; I. Robb-Narbutt, Ludzie i wydarzenia, op. cit.

²⁶ Raport nr 12 Dowództwa Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 5, k. 30; Wspomnienia H. Szafrąńskiego, AWKW.

Ryc. 4. Henryk Szafrąński 'Wladek', sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Lewa Podmiejska w okresie od października 1943 r. do lutego 1944 i od sierpnia 1944 r. do wyzwolenia

Ryc. 5. Antoni Grabowski „Czarny Antek”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska od czerwca do grudnia 1942 r.

a obowiązki te objął Jerzy Lewandowski „Bruzda”. W tym samym miesiącu w boju pod Chynowem zginął W. Dudek „Czajka”²⁷.

W listopadzie funkcję dowódcy okręgu przejął F. Matusiak²⁸. Tegoż samego miesiąca poległ oficer sztabu — S. Jodłowski²⁹. Poza tym jeszcze w grudniu nowym szefem sztabu okręgu został S. Marczak³⁰.

²⁷ Dnia 30 IX 1943 r. pod Chynowem (pow. Grójec) II pluton Oddziału Partyzanckiego GL im. K. Pułaskiego pod dowództwem W. Dudka „Czajki” stoczył ciężką walkę z oddziałem niemieckim. W walce poległo 14 gwardzistów.

²⁸ Raport nr 21 Dowództwa GL Warszawa-Lewa Podmiejska z dnia 24 XI 1943 r., AZHP, 191/XXI, t. 5, k. 90.

²⁹ Nastąpiło to 28 listopada na stacji w Pruszkowie. Wraz z S. Jodłowskim zginęła łączniczka dowództwa okręgu Stanisława Beck „Ludka”. Należy dodać, że w tym czasie okręg, a zwłaszcza Linia Przemysłowa, stracił wielu ofiarnych działaczy i dowódców GL. Rozkaz nr 4 (15 III 1944 r.) Dowództwa GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, AZHP, 191/I-2 poz. 24; Relacje ustne: A. Sumigi, J. Wojciechowskiego i R. Książka z 10 II 1969 r.

³⁰ B. Dymek, B. Kobuszewski, Zarys organizacji i działalności bojowej GL, op. cit.

W omawianym okresie działało w okręgowym organie dowodzenia 18 oficerów sztabu GL. Chronologicznie ułożony wykaz dowódców, szefów i oficerów sztabu okręgu zawiera tabela 2.

W Okręgu nr 2 szczególną rolę odgrywała Linia Przemysłowa. Do połowy 1943 r. na terenie tym działały trzy równorzędne miejskie (dzielnicowe) instancje partyjne i dowództwa (dowódcy) GL. W czerwcu w celu koordynacji działalności organizacyjno-bojowej zostało powołane 3-osobowe dowództwo GL terenu nr 1 — Linia Przemysłowa, któremu podporządkowano dowództwa (dowódców) miejskie (dzielnicowe) we Włochach, Pruszkowie i Żyrardowie. Dowódcą GL terenu nr 1 został mianowany Stefan Jodłowski „Stefan”, a do sztabu weszli: Stanisław Marczałak „Adam” i Jan Bełczewski „Gruby”. W grudniu 1943 r. funkcję dowódcy GL na Lini Przemysłowej objął Adam Sumiga „Józef”³¹.

Istotną rolę w działalności partyjno-wojskowej na terenie Lini Przemysłowej odgrywały dwa znane z rewolucyjnych wystąpień ośrodki robotnicze — Pruszków i Żyrardów. W Pruszkowie budowę zrębów PPR podjęli Marian Beck, Ryszard Strzelecki i Marcin Żyrek, którzy działali niezależnie od siebie. Pierwsze komórki partyjne tworzone zaś głównie poprzez wykorzystanie więzi zawodowej. Jedną z pierwszych grup PPR powstała w fabryce Stowarzyszenia Mechaników Polskich. Zorganizował ją — z upoważnienia ówczesnego członka egzekutywy Okręgowego Komitetu PPR H. Szafrąńskiego — Marian Beck „Edward”. Na zebraniu w kwietniu 1942 r. sekretarzem tej grupy został wybrany M. Beck³².

Liczną grupą, złożoną przeważnie z pracowników Spółdzielni „Społem”, kierował Marcin Żyrek „Piasecki”. W marcu 1942 r. Żyrek spotkał się w Warszawie z Marcelim Nowotko, który zobowiązał go do montowania partii w Pruszkowie. Niebawem do Żyrka dotarł członek Okręgowego Komitetu PPR Szafrąński i udzielił mu pomocy w nawiązaniu kontaktów z innymi grupami PPR i środowiskami b. KPP-owców³³. Na wiosnę 1942 r. powstało w Pruszkowie i okolicy kilka dalszych komórek (grup) PPR. Kierowali nimi: Jan Nowacki „Bezimienny” (zakłady kolejowe), Stanisław Stachacz „Wiktor” (komórka kolejarzy), Piotr Szelański „Pejtek” (komórka szewców), Feliks Kędziński

³¹ Rozkaz dzienny nr 4 Dowództwa Głównego GL, AZHP, 191/XXI-5; Relacja ustna A. Sumigi z 10 II 1969 r.

³² Wspomnienia M. Becka, J. Iżyckiego, F. Knapa, AWKW; Rel. ustna H. Szafrąńskiego z 2 V 1969 r.

³³ Relacja zbiorowa „PPR w Pruszkowie”, AWKW; Relacja ustna H. Szafrąńskiego z 29 I 1968 r.

Dowództwo Okręgu GL Warszawa-Lewa Podmiejska
(marzec 1942 — grudzień 1943 r.)

Tabela 2

Lp.	imię i nazwisko	pseudonimy	funkcja	okres
1	Marian Baryła	„Bartek”	pełnomocnik KC PPR, pełnił ob. dowódcy	I— VI 1942
2	Antoni Grabowski	„Czarny Antek”	dowódca	VI 1942— XII 1942
3	Stanisław Łaciński	„Tomek”, „Stasiek”	„	XII 1942— V 1943
4	Ignacy Robb-Narbutt	„Krystian”	„	V 1943—XI 1943
5	Feliks Matusiak	„Zygmunt”	„	XI 1943—I 1 1944
6	Stanisław Łaciński	„Tomek”, „Stasiek”	zastępca dowódcy	X—XI 1942
7	Tadeusz Owczarek	„Szymek”	szef sztabu	XII 1942—II 1943
8	Stanisław Bajszczyk	„Marek”	„	II 1943—IX 1943
9	Jerzy Lewandowski	„Bruzda”	„	IX 1943—I 1944
10	Mieczysław Majdański	„Janusz”	oficer szt.	II 1943—I 1944
11	Jan Bełczewski	„Gruby”	„	VI 1943—II 1944
12	Władysław Dudek	„Czajka”, „Lotny”	„	V—IX 1943
13	Stanisław Gać	„Kuba”	„	VI 1943—I 1944
14	Franciszek Zawadzki	„Franek”	„	VI 1943—I 1945
15	Franciszek Marcinkowski	„Marceli”	„	VIII 1943—I 1944
16	Michał Afanowicz Diegktiariew	„Michał”	„	(?) 1943—I 1944
17	Irena Ciesielska (obecn. Strzelecka)	„Ewa”	„	IX 1943—III 1944
18	Stefan Jodłowski	„Stefan”	„	IX 1943—XII 1943
19	Feliks Matusiak	„Zygmunt”	„	IX 1943—XI 1943
20	Adam Sumiga	„Józef”	„	X 1943—VII 1944

(Elektrownia), Józef Pakuła „Pszczółka” (Murowaniec), Kazimierz Pakuła (Moszna), Leon Stępień „Lis” (Milanówek) i in.³⁴

Całością pracy partyjnej i bojowej w Pruszkowie kierował Ryszard Strzelecki „Roman”, który w tym czasie pełnił obowiązki sekretarza przyszłego Komitetu Dzielnicowego PPR — Pruszków. Wkrótce jednak KC PPR skierował R. Strzeleckiego do pracy w Centralnej Technice PPR³⁵. W maju 1942 r. bądź też — jak wynika z innych przekazów — nieco później w Pruszkowie przy ul. POW (obecnie 1 Maja) odbyło się zebranie przedstawicieli większych komórek (grup) PPR. W naradzie brali udział H. Szafranski i R. Strzelecki. Zebrani powołali do życia pruszkowski Dzielnicowy Komitet PPR. Sekretarzem został wybrany M. Żyrek, członkami zaś M. Beck, I. Ciesielska (Strzelecka), Edward Gospodarczyk „Robak”, Stanisław Stachacz „Wiktor”, Michał Staryk „Oczko” i Franciszek Maciejak „Kubuś”, któremu powierzono funkcję dowódcy GL. W październiku 1943 r. do KD dokooptowany został Wacław Maliga „Jaksa”. Od listopada obowiązki dowódcy GL dzielnicy przejął dotychczasowy zastępca dowódcy Jan Bełczewski „Gruby”³⁶. Na terenie Pruszkowa następował stosunkowo szybki rozwój szeregów organizacji partyjnej. W okresie 1942—1943 — według niepełnych danych — powstało tu 14—15 komórek PPR³⁷. W fabryce Stowarzyszenia Mechaników Polskich, gdzie działała kilkudziesięcioosobowa organizacja (8 komórek partyjnych), utworzono Komitet Zakładowy, którym kierowali M. Beck i F. Knap. Należy dodać, że w omawianym czasie organizację pruszkowską ominęły większe aresztowania.

KD PPR Pruszków obejmował swym zasięgiem następujące miejscowości: Pruszków, Piastów, Murowaniec, Mosznę, Milanówek oraz Brwinów, gdzie w 1943 r. powołano do życia Miejski Komitet PPR; jego sekretarzem został Szymon Ferszterowski „Zygmunt”³⁸. W Żyrardowie początkowo powstały dwa ośrodki PPR: jeden utworzyła grupa działaczy RRR-Ch, drugi zaś — aktyw SP ZSRR. Zebranie grupy RRR-Ch

³⁴ T. os. B. Budnera, AZHP, 8090; M. Żyrek, Ludzie i działalność PPR w Pruszkowie, w: Mazowsze w walce, Warszawa 1964, s. 126.

³⁵ Wspomnienia M. Żyrka, AWKW; T. os. J. Nowakowskiego, AZHP, 8084; Relacja ustna H. Szafranskiiego z 29 I 1968 r. i z 2 V 1969 r.; J. Kalinowski, Działalność PPR..., op. cit., s. 133; Z dziejów walk PPR na terenie Pruszkowa i okolic, „Głos Ursusa” nr 5, 1962.

³⁶ „Działalność PPR na terenie Okręgu Lewa Podmiejska”, nagranie zbiorowe, AZHP, R/3; Relacje zbiorowe „PPR w Pruszkowie”, AWKW; Wspomnienia M. Żyrka, AWKW; Wspomnienia H. Szafranskiiego, AZHP, 5647.

³⁷ R. Boczkowski, Z historii powstania PPR w Pruszkowie, „Biuletyn Historyczny” WKW PZPR nr 1, 1963, s. 12—13.

³⁸ Sz. Ferszterowski, Działalność PPR w Brwinowie, „Biuletyn Historyczny” WKW PZPR nr 3, 1964, s. 53, 55.

Ryc. 6. Stanisław Laciński „Tomek”, dowódca GL i AL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska w okresie od grudnia 1942 do maja 1943 r. i od stycznia do lutego 1944 r.

Ryc. 7. Ignacy Robb-Narbutt „Krystian”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska od maja do listopada 1943 r.

odbyło się w lutym 1942 r. w mieszkaniu Antoniego Ekielskiego przy ul. Limanowskiego. Uczestnicy zebrania postanowili powołać do życia „Komitet PPR i oczekiwać na dalsze wytyczne z Warszawy”³⁹. Do Komitetu weszli: Antoni Ekielski, Stefan Jodłowski, Jan P e c h, Władysław Rowiński i Julian L e n d z i o n, któremu powierzono funkcję sekretarza⁴⁰.

Dnia 1 marca 1942 r. w mieszkaniu Mariana Rajnera „Wojtka” przy ul. Mireckiego 15 odbyła się przy udziale ówczesnego sekretarza Okręgowego Komitetu PPR J. Piwińskiego narada grona działaczy SP ZSRR. Na zebraniu tym wyłoniony został Dzielnicowy Komitet PPR (nazywany także Komitetem Miejskim) — Żyrardów. Sekretarzem KD zo-

³⁹ Wiadomość o powstaniu PPR oraz pierwszą odezwę programową przekazał tej grupie brat W. Rowińskiego, który działał w organizacji na terenie Ochoty: M. Malinowski, Organizacje terenowych instancji PPR, op. cit., s. 113.

⁴⁰ Tamże

stał M. Rajner, członkami zaś: Tadeusz Rajner „Tadek”, Karol Doczkał „Dziadek” i Eleonora Lewińska „Dzielna”⁴¹.

W kilka dni później odbyło się spotkanie przedstawicieli wspomnianych ośrodków PPR. W wyniku przeprowadzonych rozmów do KD PPR dokooptowany został sekretarz wcześniej utworzonego Komitetu PPR — J. Lendzion⁴². W ostatnich dniach marca odbyło się drugie posiedzenie Komitetu Dzielnicowego PPR w Żyrardowie, poświęcone sprawie podjęcia działalności wojskowej. W zebraniu uczestniczył przedstawiciel władz okręgowych M. Baryła. Stanowisko dowódcy GL powierzono Władysławowi Rowińskiemu „Władkowi”, funkcję „pracownika politycznego przy komendzie GL” — T. Rajnerowi. Ponadto W. Rowiński został dokooptowany do KD PPR⁴³. W sierpniu obowiązki sekretarza przejął J. Lendzion. Do KD zaś weszli: Adolf Lechelt „Adek” i Stefan Jodłowski „Stefan”⁴⁴.

W Żyrardowie następował szybki rozwój organizacji partyjnej. W maju 1942 r. na terenie miasta i okolicy działało ok. 20 komórek partyjnych, które skupiały prawie 100 peperowców. Najwięcej komórek PPR powstało w Zakładach Żyrardowskich. Jako jedna z pierwszych została utworzona komórka partyjna w oddziale mechanicznym (Wacław Stolarski)⁴⁵, następnie zaś dwie w pończoszarni (Leon Nowak i Leonard Czarniecki), w oddziale budowlanym (Antoni Wężowski), w kółłowni (Julian Lendzion), w oddziale szwalni (Leonard Zeremba), w roszarni (Tadeusz Michalski), w bielniku (Adamiak). Zorganizowano także wiele komórek miejskich i terenowych, jak np.: w Spółdzielni Spożywców (Wilhelm Kubara), szewców (Marian Szymczakowski, Antoni Szymańczak, Kazimierz Iwanek), murarzy (Jan Woźniak), kolejarzy (Karol Dąbrowski), miejskie (Karol Wypyszyński, Adolf Lechelt) oraz w Guzowie (Roman Łuczak), w Wiskitkach (Władysław Seręga), w Oryszewie (Józef Zieliński), w Międzyborowie, w Szymanowie (Stanisław Wit), w Sade-Budach i Bieganowie (Stanisław Korzecki)⁴⁶.

W końcu czerwca w Żyrardowie nastąpiły masowe represje. W nocy z 24 na 25 czerwca 1943 r. hitlerowcy aresztowali setki ludzi; część z nich

⁴¹ M. Rajner, *Narodziny i działalność PPR w Żyrardowie*, w: *Mazowsze w walce*, op. cit., s. 97.

⁴² Tamże.

⁴³ T. os.: J. Pecha (AZHP, 4535), M. Rajnera (AZHP, 4896) i T. Rajnera (AZHP, 4894).

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ W nawiasach podano nazwiska pierwszych sekretarzy komórek.

⁴⁶ M. Rajner, *Narodziny i działalność PPR w Żyrardowie*, w: *Mazowsze w walce*, op. cit., s. 98 oraz (głos w dyskusji), w: *PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu*, op. cit., s. 186—187.

rozstrzelali, innych osadzili w obozach lub wysłali na przymusowe roboty do Niemiec⁴⁷. Żyrardowska organizacja poniosła wówczas bolesne straty; w ręce wroga wpadli m. in. członkowie KD: J. Lenzion, W. Rowiński oraz kilku aktywistów: W. Stolarski, Adam Stępniewski, Kazimierz Grabowski i inni⁴⁸. W tym niezwykle trudnym dla organizacji żyrardowskiej okresie obowiązki sekretarza Komitetu Dzielnicowego ponownie objął M. Rajner. Ponadto do KD powołany został Leon Głowacki „Groźny”, którego mianowano dowódcą GL.

W 1943 r. z inicjatywy działaczy żyrardowskich powstał Komitet Powiatowy PPR na pow. Błonie, któremu podlegały komórki partyjne m. in. w Wiskitkach, Lesznie, Błoniu, Guzowie, Miedniewicach i Radziejowicach. Sekretarzem KP PPR był Karol Kuziemski „Jarosław”, członkami: Tadeusz Koziarek „Gruby”, Jan Jakman „Czarny”, Jan Stajszczak, Zygmunt Feliś „Tadeusz”, Filkrenkrand i Walenty Stawski „Guzowski”⁴⁹. W 1944 r. został zorganizowany powiatowy sztab AL. Dowódcą mianowano Stanisława Ołdakowskiego „Okonia”, do sztabu wchodził: K. Kuziemski, W. Stawski, J. Jakman i Bolesław Braun-Walicki⁵⁰.

Pierwsza komórka PPR we Włochach powstała już w końcu stycznia 1942 r. Sekretarz tej komórki, Waclaw Rowiński „Wacek”, początkowo utrzymywał kontakt ze Szczepanem Dąbrowskim — sekretarzem KP PPR-Ochota w Warszawie. W kwietniu 1942 r. powołano do życia Komitet Miejski (Dzielnicowy) PPR we Włochach. Obowiązki sekretarza KM, a później także dowódcy GL pełnił Stanisław Bajszczak „Marek”. W skład komitetu wchodził: Adam Sumiga „Józef”, W. Rowiński i Sta-

⁴⁷ Znamienną ocenę sytuacji po tych wydarzeniach zawiera jedno ze sprawozdań tutejszej komórki terenowej Delegatury. „W Żyrardowie — stwierdzano w nim — po represjach i bezlitosnym postępowaniu Niemców, które wywołuje niezadowolone i obawy nawet wśród Volksdeutschow, panuje martwa cisza... Żyrardów, który przed wojną liczył 29 tys. mieszkańców, wyludnił się do 20 tys. Politycznie przycichł zupełnie, komuna zesła głęboko w podziemie”. Cyt. za K. Marczeuską, Z działalności PPR, GL i AL w Żyrardowie (praca magisterska udostępniona przez autorke).

⁴⁸ W dniu 18 XI 1943 r. pod murami tkalni w Żyrardowie hitlerowcy rozstrzelali 24 Polaków. Wśród nich znaleźli się m. in. członkowie PPR: K. Doczkał, Marian Danielewski, Zygmunt Engelholm, Leon Nowak, Kazimierz Bieganski, Leonard Czarnecki, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, t. XI, s. 235; W. Bartoszewski, Warszawski pierścień zbrodni 1939—1944, Warszawa 1967, s. 206.

⁴⁹ Wspomnienia J. Zielińskiego, K. Kuziemskiego i M. Rajnera, AWKW.

⁵⁰ Tamże; K. Marczeuską, Działalność PPR, GL i AL w Żyrardowie. Komunikat na sesję w Sochaczewie, Maszynopis, AWKW.

Ryc. 8. Feliks Matusiak „Zygmunt”, dowódca Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska od listopada 1943 do stycznia 1944 r.

Ryc. 9. Jan Wilczyński „Janek”, dowódca GL Okręgu Płocko-Ciechanowskiego od listopada 1942 do maja 1943 r.

nisław Połoński „Lis”, który po odejściu St. Bajszczaaka do sztabu okręgu został sekretarzem KM PPR. W końcu lata 1942 r. do KM został dokooptowany Antoni Tomczak „Kazik” i na początku 1943 r. Grzegorz Wojciechowski „Wojtek”, a odszedł w tym samym czasie z komitetu A. Tomczak. Następnie w połowie tego samego 1943 roku odeszli także A. Sumiga i W. Rowiński. Członkami KM zostali Franciszek Sadowski „Franek” i Edward Przemieniecki „Edward”⁵¹.

W końcu 1942 r. dowódcą grup wypadowych GL był Stanisław Kumoskiński „Cichy”, który zginął 19 czerwca podczas akcji w Żyrardowie. Po nim funkcję tę przejął Roman Książek „Roman”⁵². Dzielnicą Włochy obejmowała Ursus, Chrzanów, Jelonki i inne okoliczne miejscowości. W Zakładach Mechanicznych „Ursus”, gdzie powstało kilka komórek partyjnych (m. in. w oddziałach: mechanicznym, odlewniczym,

⁵¹ Wspomnienia J. Sumigi, AWKW; T. os. W. Bajszczaaka, AZHP, 212; Relacje ustne: R. Książka, A. Sumigi i G. Wojciechowskiego; J. Kalinowski, *Działalność PPR w okręgu...*, op. cit., s. 133; M. Malinowski, *Organizacja terenowych instancji...*, op. cit., s. 115.

⁵² Życiorys R. Książka, AWKW; Wspomnienia o „Cichym”, „Głos Ursusa” nr 5, 1962.

w narzędziowni i modelarni), utworzono w lipcu 1942 r. Komitet Fabryczny. Sekretarzem KF PPR, któremu podlegały również komórki w mieście, został A. Sumiga, członkami zaś: Kazimierz Blachani „Czarny”, Kazimierz Gaj „Bolek”, Franciszek Grade „Stary”, Edward Przemieniecki „Edek”, Bazyli Zujew „Wacław” i Wacław Miąskiewicz „Szczygieł”⁵³. Na początku 1943 r. z komitetu odszedł F. Grade, dokooptowany natomiast został Jan Połowski. W październiku obowiązki sekretarza KF PPR Ursus przejął E. Przemieniecki⁵⁴. W Chrzanowie sekretarzem komórki PPR był R. Książek⁵⁵. Komitet Dzielnicowy PPR Włochy utrzymywał również łączność z silnymi grupami PPR na Okęciu i z niektórymi członkami KD Ochota—Okęcie (m.in. z sekretarzem Sz. Dąbrowskim „Ludwikiem” i dowódcą GL Franciszkiem Pawłowskim „Bładym”)⁵⁶.

Pierwsze komórki PPR i grupy GL w Grójeckim zostały utworzone wczesną wiosną 1942 r. Powiatem Grójec z ramienia Komitetu Okręgowego opiekował się H. Chełchowski. Na początku czerwca 1942 r. we wsi Wilczogóra w domu Stanisława Maliszewskiego odbyło się zebranie grona przedstawicieli zorganizowanych dotychczas komórek partyjnych. Uczestnicy zebrania powołali do życia Komitet Dzielnicowy PPR-Grójec. Sekretarzem KD wybrano Bolesława Skowrońskiego „Dużego Wojtką” (Goszczyn); w skład komitetu weszli: Wacław Bednarski (Wilków), Helena Dąbrowska-Otulak (Mięsy), Ksawery (Karaluch) Kaliński (Dębie), Wiktor Kamiński (Branków), Władysław Lewandowski (Mięsy), Stefan Siedlecki, Jan Wojtczak (Grójec), Adam Wójcik (Wysoczyn) i Władysław Pietrusiak (Uleniec), któremu powierzono stanowisko dowódcy GL dzielnicy (rejonu). Jesienią 1942 r. z KD odszedł B. Skowroński; sekretarzem natomiast został K. Kaliński⁵⁷.

Dnia 6 stycznia 1943 r. na naradzie aktywu partyjno-wojskowego dzielnicy (z udziałem Chełchowskiego i Łacińskiego) powołano sztab dzielnicowy GL. Dowódcą pozostał W. Pietrusiak, szefem sztabu mianowano Romana Masnego „Cygana”, do sztabu weszli: Stanisław (Karaluch) Kaliński „Jerzy”, Stefan Siedlecki „Stefan”, Stanisław Fijałkowski „Michał” i Adam Pietrusiak „Edek”. Nieco później włączony został do sztabu dzielnicowego Tadeusz KołECKI „Zawisza”⁵⁸. Po odejściu

⁵³ Wspomnienia J. Sumigi, AWKW.

⁵⁴ E. Przemieniecki (głos w dyskusji), w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, op. cit., s. 214.

⁵⁵ Życiorys R. Książka, AWKW.

⁵⁶ Styczniove aresztowania aktywistów PPR z Okęcia. Jednodniówka, 1962.

⁵⁷ T. os. J. Kalinowskiego, AZHP, 8100; Relacja K. Kalińskiego, AWKW; Relacja ustna R. Masnego z 6 V 1969 r.

⁵⁸ Wystąpienie w dyskusji na sesji w Sochaczewie. Maszynopis, AWKW.

A. Pietrusiaka obowiązki dowódcy GL terenu nr 2 Grójec przejął Władysław Dudek „Lotny”, „Czajka”⁵⁹.

W Grójeckim hitlerowcy wielokrotnie dokonywali różnych zbrodni w czasie tzw. akcji pacyfikacyjnych. Już 9 września 1942 r. okupanci dokonali publicznej egzekucji 8 peperowców. W Grójcu zostali powieszczni: Wiktor Kamiński, Kazimierz Rowicki, Szymon Michalczyk i Antoni Małek, na terenie Goszczyna zawiśleli na szubienicach: Jan Gospodarski, Tadeusz Kochaniec oraz bracia Józef i Kazimierz Pietrusińscy⁶⁰. W czerwcu podczas akcji przeciwko PPR i GL policja aresztowała 75 osób i 7 rozstrzelała⁶¹. W tym samym miesiącu z rąk bojówek NSZ, podporządkowanych AK, poniosło śmierć kilku aktywistów i sympatyków PPR: S. i W. Kazimierczakowie, ich matka, Jan Czuj i dr Maria Jesiorowska⁶². Represje zahamowały postępujący szybko proces rozwoju działalności partyjnej i wojskowej. Rozbity został powiatowy ośrodek dyspozycyjny PPR i GL. Część działaczy musiała przejść na inny teren. Powiatowa organizacja rozpadła się na kilka grup, m. in. w Dębju, Mięśach, Uleńcu, Grójcu, Warce, Tarczynie, Wysocznynie i in., które nie miały ze sobą łączności.

Do jesieni 1942 r. w skład Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska wchodziła Dzielnica PPR „Drzewica”, która obejmowała południowo-wschodnią część pow. rawskiego i część b. powiatu opoczyńskiego. Dzielnicą tą opiekował się z ramienia Okręgowego Komitetu partii H. Chełchowski „Janek”. W marcu 1942 r. ukonstytuował się KD PPR Drzewica. Sekretarzem został wybrany Antoni Świerczyński „Ludwik” z Klwowa, członkami: Piotr Białek „Kuropatwa” z Zakościela, Jan Chojnacki „Wyrwilas” z Antoniowa, Józef Rogulski „Wilk” z Jelna, Antoni Węgorzewski „Lis” z Drzewicy, Maciej Wrzosek „Zajac”, „Wąchala” z Antoniowa. Dowódcą GL został J. Rogulski, który niedługo potem stanął na czele oddziału partyzanckiego⁶³. W późniejszym czasie do KD zostali dokooptowani: Maciej Szpak z Brudzewic i „Jasny” (NN) — przedstawiciel getta w Drzewicy. Komórki PPR zorganizowane zostały w Klwowie, Antoniowie, Drzewicy, Jelni, Brudzewicach, Koszczynie, Gałkach Rusinowskich, Podczaszej Woli i w innych miejscowościach. Późną jesienią 1942 r. Drzewica została podporządkowana Okręgowi

⁵⁹ Rozkaz dzienny nr 4 (b.d.) dowództwa GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 5, k. 81.

⁶⁰ Relacja zbiorowa członków PPR pow. grójeckiego, AWKW.

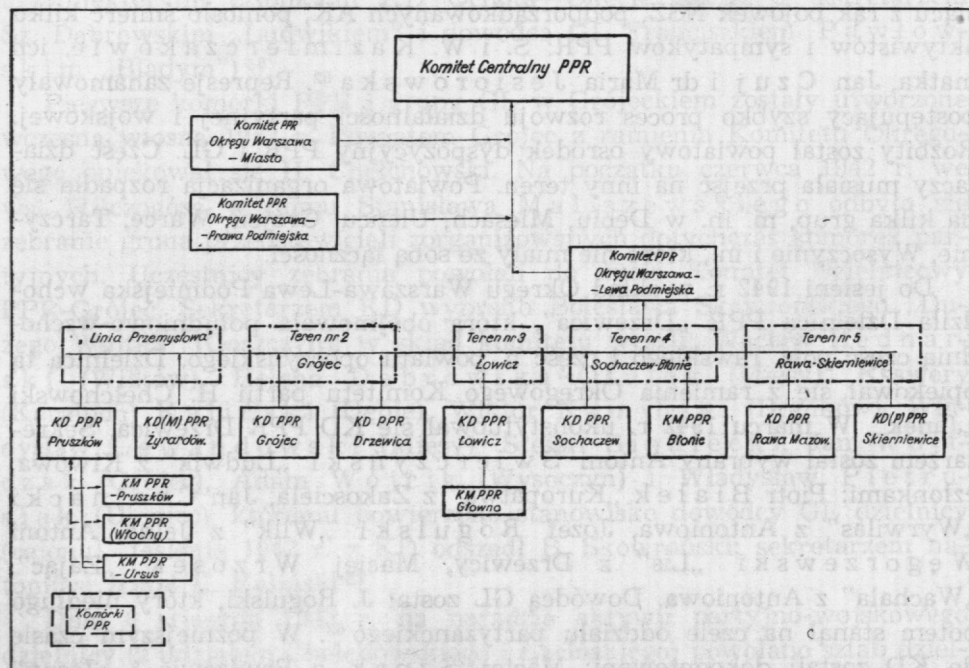
⁶¹ Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego i działalności organizacji wywrotowych, mniejszości narodowych oraz okupanta za czas od 1 do 31 sierpnia 1943 r., AZHP, 202/II-23.

⁶² „Trybuna Wolności” nr 39 z 1 XI 1943.

⁶³ J. Świerczyński (głos w dyskusji), w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, op. cit., s. 219; Tamże, Głos w dyskusji B. Hillebrandta, s. 208.

Radomskiemu. Okręgowi Lewa Podmiejska podlegały jednak nadal te komórki, które działały na terenie pow. rawskiego.

Komitet Dzielnicowy PPR w Łowiczu (zwany także Komitetem Powiatowym) powołany został stosunkowo wcześniej. Już w lutym 1942 r. odbyło się w Łowiczu, w mieszkaniu Adama Dzięgielewskiego „Dziadka” przy ul. Mostowej 22, zebranie licznej grupy działaczy, którzy wyłonili spośród siebie KD(P) PPR⁶⁴. Na zebraniu kierownictwo okręgowe PPR reprezentowali: J. Obórkówna „Józia” i M. Baryła „Bartek”⁶⁵. Sekretarzem KD PPR Łowicz został A. Tomczak, członkami zaś:

Ryc. 10. Struktura organizacyjna PPR Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska (1942—1943)

Adam Dzięgielewski „Dziadek”, Stanisław Brudka „Stach”, Szymon Szczepanik „Francuz”, Stefan Pawłata „Leszek”, Jan Skierski „Janek”, Wojciech Wojciechowski „Wojtek”, Jan Wojda i Stanisław Pietrzak⁶⁶.

⁶⁴ T. os. A. Tomczaka, AZHP, 5996; T. os. S. Pawłaty, AZHP, 4504, poz. 11.

⁶⁵ S. Pawłata, Łowickie w walce, w: Mazowsze w walce, op. cit., s. 61—62.

⁶⁶ Historia PPR w Łowickim, opracowanie zbiorowe, AWKW.

W maju na stanowisko dowódcy GL powołano (zwanego komendantem) F. Zawadzkiego „Franka”. Ponadto całością spraw wojskowych zajmowali się A. Tomczak i Sz. Szczepanik⁶⁷. Nie było więc wyraźnego podziału na działalność organizacyjno-polityczną i bojową. Natomiast do specjalnego działania wyłoniono jak gdyby egzekutywę KD (ściśle komitet), który zbierał się co najmniej raz w tygodniu. Do egzekutywy należeli: A. Tomczak, S. Brudka i A. Dziegielewski. W maju dokooptowano do egzekutywy F. Zawadzkiego, a późnym latem — Sz. Szczepanika, który przeszedł po odejściu Tomczaka do pracy we Włochach i został sekretarzem od jesieni 1942 r. Obok Szczepanika do egzekutywy wchodził A. Dziegielewski, S. Brudka i F. Zawadzki, a od marca 1943 r. także Antoni Cywiński⁶⁸.

W 1942 r. powstało ok. 27 komórek PPR; liczyły one od 2 do 5 osób. Prężne komórki PPR były w Łowiczu, Głownie, Wojewodzy, Gaju, Lisiewiczach, Kocierzewie, Nieborowie, Pszczonowie, Łyszkowicach i w innych miejscowościach⁶⁹. W Głownie utworzony został Komitet Miejski PPR, którym kierowali Wojciech Wojciechowski „Wojtek” i Grzegorz Kuciński⁷⁰. Zorganizowano około 8 dużych grup wypadowych GL w: Gaju (wraz z Lisiewiczami i Wojewodzą), Jackowicach, Jeziorku (wraz z Lipnicami i Kocierzewem), Łowiczu, Głownie, Pszczonowie, Dzierzgowie i Łyszkowicach⁷¹. Gminne garnizony GL w 1943 r. uformowały się w miejscowościach: Głowno (dowódca — Wojciech Wojciechowski), Bielawy i Dąbkowice (Stanisław Wiktorczyk), Łyszkowice (Józef Trembaczyk), Nieborów (Tadeusz Miller), Bolimów (Feliks Nowiński), Kompina (Antoni Cywiński), Jeziorko (dowódcy — Józef Miazek, Stanisław Gać), Kiernozia, Zduny (dowódca — Józef Bogusz)⁷². Rozwój organizacyjny PPR i GL został zahamowany wskutek aresztowań w końcu września 1942 r., następnie w listopadzie i w pierwszym kwartale 1943 r. W dniach 27 i 28 stycznia 1943 r. we wsiach Je-

⁶⁷ T. os. S. Szczepanika, AZHP, 5684, poz. 14; Relacja ustna S. Gacia z 1965 r.; T. os. F. Zawadzkiego, AZHP, 8057, poz. 3.

⁶⁸ S. Mierzejewski, Walka Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej na terenie Ziemi Łowickiej, w: Sesja naukowa poświęcona XX rocznicy powstania PPR na terenie woj. łódzkiego, Piotrków Trybunalski 1962, s. 85.

⁶⁹ Tamże, s. 84; T. os. S. Gacia, AZHP, 8051.

⁷⁰ Opracowanie o PPR w Łowickiem Fr. Zawadzkiego, AWKW. Por. B. Wachowska, Materiały wspomnieniowe do dziejów PPR w latach 1942—1945 z terenu województwa łódzkiego, znajdujące się w Archiwum KW PZPR, w: Sesja naukowa poświęcona XX rocznicy powstania PPR na terenie woj. łódzkiego, s. 185—186.

⁷¹ Historia PPR w Łowickiem, op. cit., AWKW.

⁷² Opracowanie o PPR..., op. cit., AWKW.

ziorko, Lipice i Kocierzew żandarmeria aresztowała ponad 100 osób, w tym m. in. wielu gwardzistów⁷³. W maju 1943 r. Niemcy wywieźli z więzienia w Łowiczu 60 peperowców i gwardzistów, z których 10 rozstrzelali w Blichu pod Łowiczem. Mimo ciężkich ofiar w ludziach, walkę i pracę polityczną PPR i GL kontynuowano; w 1943 r. rozwinął się zwłaszcza ruch partyzancki.

W Sochaczewskim, podobnie jak w innych rejonach, rozwój PPR i opór zbrojny GL wiążą się ściśle z walką klasy robotniczej i radykalnego chłopstwa w okresie międzywojennym. Organizatorami PPR byli tu aktywiści KPP i radykalni ludowcy z SL, skupieni wokół Feliksa Matusiaka i rodziny Obórków⁷⁴. Pierwsze komórki partyjne zawiązywały się na omawianym terenie już od początku 1942 r.; równocześnie kształtował się powiatowy ośrodek dyspozycyjny PPR⁷⁵. W maju 1942 r. w Sochaczewie przy ul. Bolechowskiego w mieszkaniu Stefana Ciesielskiego odbyło się zebranie grupy aktywistów partyjnych. Zebrani powołali do życia Komitet Dzielnicowy i dowództwo GL. Sekretarzem wybrano Feliksa Matusiaka „Zygmunta”, „Felka”; członkami zostali: Stanisław Piechucki „Paweł”, Szymon Pietrzak „Wąchala”, Antoni Obórko „Stary”, jego córka Józefa Obórkówna „Józia”, syn Stanisław Obórko „Staszek”, Stanisław Szymański i inni⁷⁶. Wszyscy członkowie KD należeli jeszcze do KPP i za działalność rewolucyjną niejednokrotnie byli prześladowani w okresie międzywojennym. Wkrótce do KD doszli: Stanisław Gać „Kuba” i następnie Władysław Żurek „Józik”.

Jednocześnie wyłoniono dzielnicowe dowództwo GL, nazywane dowództwem powiatowym. Funkcję dowódcy początkowo sprawował także F. Matusiak, a zastępował go St. Gać, który następnie przez pewien czas pełnił obowiązki dowódcy. Członkami dowództwa byli między innymi: Stanisław Cieślak „Szperacz”, Feliks Cieślak „Karol” oraz W. Żurek „Józik”⁷⁷. Do Sochaczewa docierali wówczas: A. Grabowski „Czarny Antek”, T. Owczarek „Szymek” oraz działacze z Łowicza: A. Dziegielewski „Dziadek” i St. Brudka „Stach”.

Pierwsze komórki i wkrótce potem grupy bojowe GL utworzono

⁷³ Raport nr 7 dowództwa GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 5, k. 2. Z członków PPR i GL aresztowani zostali: Kazimierz Gać, Stanisław Targaszewski, Antoni Marczał, Józef Brzozowski, Malajko i inni.

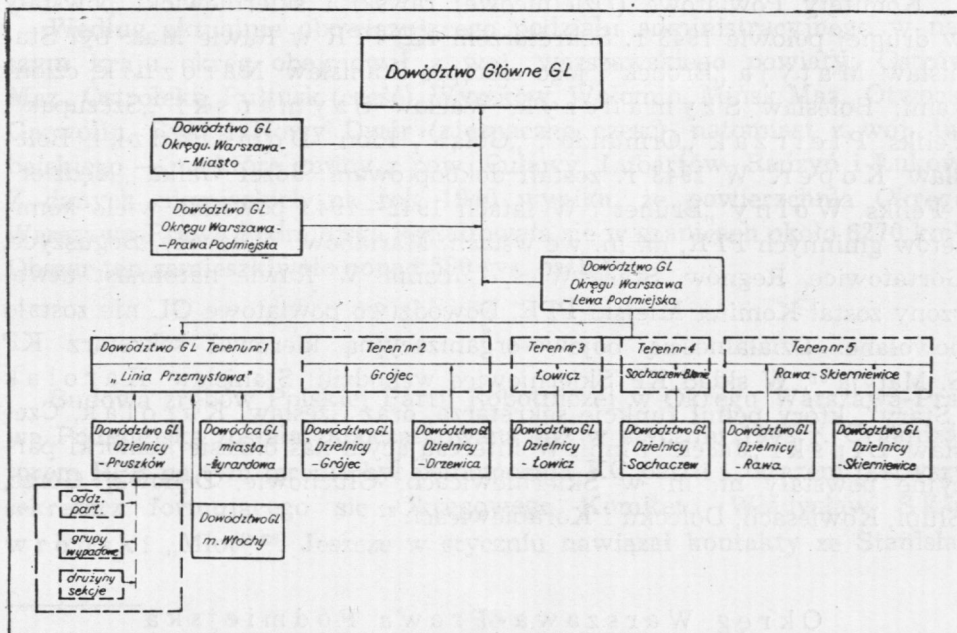
⁷⁴ T. os. S. Pietrzaka, AZHP, 3616, poz. 2.

⁷⁵ Por. J. Kalinowski, *Działalność PPR...*, op. cit., s. 134; Por. *Wspomnienia S. Pietrzaka*, AZHP, 8616, poz. 1, 2.

⁷⁶ *Wspomnienia S. Ciesielskiego*, AZHP, 7979.

⁷⁷ Relacja ustna S. Gacia z 1964 r.

wśród robotników Boryszewa (sekretarz Zygmunt Kościński), Chodakowa, Guzowa, we wsiach: Mizerka Wojenna (Obórkowie), Andrzejów Duranowski, Rybno, Oryszew (sekretarz Józef Zieliński), Kampinos (sekretarz Franciszek Piotrowski) i innych. Jedną z liczniejszych była organizacja w Chodakowie, którą kierował Wincenty Michalczyk⁷⁸. Na początku 1943 r. organizacja sochaczewska poniosła znaczne straty. W lutym hitlerowcy aresztowali J. Obórkównę, jej brata Stanisława, ich

Ryc. 11. Struktura organizacyjna GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska (1942—1943)

stryja — Piotra Obórkę z Żylina, jego trzech synów: Henryka, Józefa, Rocha i zięcia Pawła Słomczyńskiego (wszyscy zostali zamordowani) oraz Wincentego Michalczyka z Chodakowa, Stanisława Szymańskiego, żonę Feliksa Matusiaka, Stefana Ciesielskiego, Bolesława i Wiktorię Pisarków, Edwarda, Feliksa i Stanisławę Siekierów. Represje lutowe spowodowały okresowe zahamowanie ze znacznym rozmachem prowadzonej pracy organizacyjnej oraz zmusiły do ukrywania się wielu członków partii i gwardzistów⁷⁹.

⁷⁸ S. Pietrzak, *Przechadzka w przeszłość*, Warszawa 1967, s. 198.

⁷⁹ Tamże, s. 213—214; Wspomnienia S. Ciesielskiego, AWKW.

Okolo trzech miesięcy później na terenie pow. Sochaczew nastąpiła nowa, na znacznie większą skalę zakrojona fala aresztowań. Hitlerowcy ujęli wówczas ok. 300 osób, ponad 50 zaś rozstrzelali. Znaczny odsetek prześladowanych stanowili peperowcy i ich sympatycy. Między innymi Niemcy zamordowali: Jana Jodłowskiego, Józefa Pieńkowskiego, Stanisława Blocha, Bronisława Bednarskiego i Bronisława Wesołowskiego. Czerwcowe aresztowania spowodowały rozbitcie KD PPR i dowództwa GL⁸⁰.

Komitety Powiatowe (Dzielnicowe) rawski i skierniewicki powstały w drugiej połowie 1943 r. Sekretarzem KP PPR w Rawie Maz. był Stanisław Matyja „Bronek”, jego zastępcą Stanisław Narożnik, członkami: Bolesław Szymańczyk, Waław Szymański „Szczipak”, Feliks Pietrzak „Ormundo”, „Gołab”, Piotr Domaradzki, Bolesław Koper. W 1943 r. zostali dokooptowani: Józef Gałka „Kędzior” i Feliks Wolny „Brunet”. W latach 1942—1943 powstało wiele komitetów gminnych PPR, m. in. we wsiach: Marianów, Wałowice, Boguszyce, Gortatowice, Regnów, Stara Wieś, Lubania. W Rawie natomiast utworzony został Komitet Miejski PPR. Dowództwo powiatowe GL nie zostało powołane. Działalnością bojowo-organizacyjną kierował sekretarz KP S. Matyja⁸¹. W skład KP Skierniewice wchodził: Stanisław Karolak „Stary”, który pełnił funkcję sekretarza, oraz Czesław Karolak, Czesław Lipski „Jacek” i inni. W interesującym nas okresie komórki partyjne powstały m. in. w Skierniewicach, Głuchowie, Dębowej Górze, Słupi, Kowiesach, Dolecku i Korabiewiczach⁸².

Okręg Warszawa-Prawa Podmiejska

Okręg Warszawa-Prawa Podmiejska obejmował obszar położony między rzekami: Wisłą, Bugiem, Liwcem i Wieprzem. W skład okręgu, zgodnie z przedwojennym podziałem administracyjnym, wchodziła część woj. warszawskiego z powiatami: Garwolin, Mińsk Maz., Radzymin, Ostrołęka (część), Ostrów (część), Pułtusk (część) i Warszawa (tereny prawobrzeżne) oraz nieznaczny skraj woj. lubelskiego, obejmujący po kilka gmin z powiatów: Puławy, Łuków i Lubartów. Wkrótce po zakończeniu

⁸⁰ Sprawozdanie sytuacyjne ze stanu organizacyjnego i działalności organizacji wywrotowych, mniejszości narodowych oraz okupanta za czas od 1 do 30 września 1943 r., AZHP, 202/II-23.

⁸¹ Opracowanie zbiorowe o PPR w pow. Rawa Maz., AWKW; Ankieta dla członków PPR, wypełniona przez F. Wolnego, AWKW.

⁸² Wykazy konspiracyjnych rad narodowych, AWKW; T. os. Cz. Lipskiego, W. Wodzyńskiego, AWKW.

działań wojennych, jeszcze w 1939 r., większość tego obszaru okupant włączył do dystryktu warszawskiego. Nieznaczna tylko część znalazła się w granicach dystryktu lubelskiego⁸³. Z dystryktu warszawskiego do okręgu wchodziły trzy Kreishauptmannschaften: Garwolin, Mińsk i Ostrów oraz prawobrzeżna część Kreishauptmannschaftu warszawskiego. Natomiast z dystryktu lubelskiego w granicach okręgu znajdowała się część Kreishauptmannschaftu Puławy i nieznaczne skrawki terenu z Kreishauptmannschaftów Lublin i Radzyń⁸⁴.

Według aktualnie obowiązującego podziału administracyjnego w naszym kraju okręg obejmował z woj. warszawskiego powiaty: Ostrów Maz., Ostrołęka, Pułtusk (część), Wyszaków, Wołomin, Mińsk Maz., Otwock, Garwolin, Ryki i Nowy Dwór (nieznaczna część), natomiast z woj. lubelskiego — niektóre gminy z pow. Puławy, Lubartów, Radzyń i Łuków. Z danych niemieckich na rok 1940 wynika, że powierzchnia Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska kształtowała się w granicach około 6270 km². Obszar ten zamieszkiwało ponad 590 tys. osób⁸⁵.

*

Budowa zrębów Polskiej Partii Robotniczej w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska została zapoczątkowana już w styczniu 1942 r. Organizatorem PPR na tym terenie był pełnomocnik KC partii i zarazem pierwszy sekretarz formującego się Okręgowego Komitetu Władysław Skowroński „Młot”⁸⁶. Jeszcze w styczniu nawiązał kontakty ze Stanisła-

⁸³ Die Ostgebiete..., op. cit., s. 96—99, 115—119.

⁸⁴ Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis..., op. cit., s. 43—48, 70—71, 75—77, 83—85 („Übersicht 2”, mapy dystryktów warszawskiego i lubelskiego).

⁸⁵ Die Ostgebiete..., op. cit., s. 96—99, 115—119.

⁸⁶ Urodzony 14 XII 1891 r. w Goszyczynie pow. grójecki, w biednej rodzinie chłopskiej. Jako robotnik Fabryki Budowy Parowozów w 1916 r. wstąpił do PPS. Od 1922 członek KPRP. W 1926 r. został skazany za działalność komunistyczną na 2 lata więzienia. Po wyjściu z więzienia został sekretarzem KD KPP Powiśle. W 1932 r. ponownie uwięziony — zbiegł ze szpitala więziennego w Warszawie. W 1927 r. zamieszkał w Legionowie. W 1934 r. skazany na 2 lata twierdzy, a w 1936 r. został sekretarzem KP KPP Legionowo-Jabłonna i członkiem KO KPP Warszawa-Prawa Podmiejska. Aresztowany ponownie w 1937 r. W 1940 r. organizował pod Warszawą grupy RRR-Ch („Młot i Sierp”). Następnie z Okręgu Prawa Podmiejska został skierowany na inne tereny. Od stycznia do lipca 1943 r. był sekretarzem Komitetu PPR w Obwodzie III-Kielce. Aresztowany 6 VII 1943 r., zginął. Zob. Życiorys W. Skowrońskiego, napisany przez córkę Z. Zduńczyk, AZHP, 5298; B. Syzdek, Władysław Skowroński „Młot”, „Ziemia Mazowiecka” nr 2, 1960, s. 55—59; M. Góra, „Młot”, w: Ludzie Mazowsza, Warszawa 1964, s. 41—50.

wem Dąbrowskim „Brzozą”⁸⁷ z Mińska Mazowieckiego, Zygmuntem Duszyńskim „Zygmuntem” z Rembertowa, a także skierowanym na ten okręg przez KC PPR do organizowania partii i oddziałów zbrojnych Marianem Baryłą „Bartkiem”. „Młot”, „Brzoza” i „Zygmunt”, którzy otrzymali zadanie tworzenia formacji wojskowych, korzystając z pomocy „Bartka”, stanowili zaczątek kierownictwa partyjno-wojskowego Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska⁸⁸.

W lutym na zebraniu w Warszawie przy ul. Krasińskiego 10, w którym uczestniczyli: P. Finder „Paweł”, Franciszek Wawrzyniak „Faja” (sekretarz KW PPR), W. Skowroński „Młot”, S. Dąbrowski „Brzoza” i Wacław Buczyński „Tramwajarz”, ostatecznie ukonstytuowało się kierownictwo okręgu⁸⁹. W skład kierownictwa partii weszli: W. Skowroński — jako sekretarz, S. Dąbrowski, Z. Duszyński, Stanisław Rokicki „Suchy” (Mińsk Maz.). Ścisłe związani z komitetem byli również: Jan Skoniecki „Prezes” (Legionowo), W. Buczyński — „Tramwajarz” (Wyszków) oraz inni. Latem 1942 r. ze stanowiska sekretarza okręgu odszedł W. Skowroński (został sekretarzem Obwodu III — Kieleckiego). Nowym sekretarzem był Marian Baryła do września 1943 r., następnie przeszedł do pracy w Sztabie Głównym GL. Późną jesienią 1942 r. ze składu kierownictwa okręgu odszedł S. Dąbrowski (został sekretarzem OK PPR w Siedlcach), a na jego miejsce dokooptowano w końcu 1942 r. Antoniego Tomczaka „Kazika”. W maju 1943 r. dokooptowany został Józef Dąbrowski „Hiszpan”⁹⁰, jako nowy dowódca okręgu GL na miejsce Z. Duszyńskiego (któremu powierzono pracę w Sztabie Głównym).

⁸⁷ Urodzony 20 IV 1899 r. w Mińsku Maz. w rodzinie robotniczej. W 1915 r. podjął pracę jako ślusarz w fabryce mostów „Rudzki i Ska”. Od 1923 r. członek KPRP. W 1926 wszedł w skład KD KPP, a następnie KO KPP Warszawa-Prawa Podmiejska. Wyroki więzienia za działalność komunistyczną odsiadywał w Łomży, Płocku i Warszawie. Organizował PPR w Mińsku Maz. W 1943 r. został wysłany przez KC PPR na okręg siedlecki jako sekretarz. Po wyzwoleniu — sekretarz KP PPR i PZPR w Mińsku Maz. i Ostrowi Maz. Zmarł 2 V 1964 r. T. os. S. Dąbrowskiego, AWKW.

⁸⁸ S. Dąbrowski, *We wspólnej walce rodziła się wolność, w: Mazowsze w walce...*, op. cit., s. 136.

⁸⁹ Wspomnienia W. Buczyńskiego i S. Dąbrowskiego, AWKW.

⁹⁰ Urodzony w 1912 r. w Sosnowcu w rodzinie robotniczej. W 1930 r. wstąpił tamże do KZMP. W 1936 r., już jako członek KPP, udał się do republikańskiej Hiszpanii. Walczył w szeregach Batalionu im. Jarosława Dąbrowskiego, a następnie w 13 brygadzie międzynarodowej im. J. Dąbrowskiego. W sierpniu 1937 r. został ranny na froncie aragońskim. Przebywał w obozach dla uczestników brygad międzynarodowych we Francji. W 1942 r. wraz z grupą innych dąbrowszczaków przedostał się do kraju. Po aresztowaniu 22 VII 1944 r. przeszedł męczeński szlak: al. Szucha, Pawiak i Oświęcim. Został zamordowany w Oświęcimiu na jesieni 1943 r. K. Konopka, *Wspomnienia o J. Dąbrowskim*, „Trybuna Mazowiecka” nr 176 z 26 VII 1966; T. os. J. Dąbrowskiego, AWKW.

Ryc. 12. Władysław Skowroński „Młot”, pełnomocnik KC PPR i sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Prawa Podmiejska od stycznia do października 1942 r.

Ryc. 13. Marian Baryła „Bartek”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Lewa Podmiejska od stycznia do czerwca 1942 r. i sekretarz Okręgowego Komitetu PPR Warszawa-Prawa Podmiejska od listopada 1942 do września 1943 r.

nym GL). „Hiszpan” był dowódcą GL przez krótki czas, ponieważ już 22 lipca 1943 r. w Warszawie przy ul. Prochowej 16 został aresztowany⁹¹. Hitlerowcy ujęli i zamordowali 19 lipca 1943 r. S. Rokickiego „Suchego”. W tym czasie do OK został delegowany Wawrzyniec R o ń d a „Wapno” z Mińska Mazowieckiego.

W lipcu w skład kierownictwa partyjnego okręgu wszedł nowo mianowany dowódca okręgu GL Józef K o g u t e k „Marek”, uprzednio sekretarz Okręgu PPR Tarnów, który kładł duży nacisk na rozwijanie bardziej masowej walki zbrojnej. Na jego miejsce w październiku przybył Paweł W o j a s „Janek”, „Roman”. W tym czasie w składzie okręgu był już Julian L i s o w s k i „Stary”, który przybył z Łodzi. W końcu 1943 r. w składzie OK PPR byli: J. Kalinowski — sekretarz, A. Tomczak, P. Wojas, J. Lisowski i W. Rońda jako członkowie. W posiedzeniach brał

⁹¹ Relacja pisemna A. Babeckiego z 6 V 1965, AWKW. Oprócz J. Dąbrowskiego zostali aresztowani członkowie PPR: Aleksander Babecki „Technik”, Zofia Baryła „Zocha”, Jan Wojtczak „Sowizdrzał”. Po śledztwie w al. Szucha wywiezieni zostali do obozów.

Komitet Okręgowy PPR Warszawa-Prawa Podmiejska
(styczeń 1942—grudzień 1943)

Tabela 3

Lp.	imię i nazwisko	pseudonimy	funkcja	okres
1	Władysław Skowroński	„Młot”, „Władek”	sekretarz	I 1942—X 1942
2	Marian Baryła	„Bartek”	„	XI 1942—IX 1943
3	Józef Kalinowski	„Mietek”	„	XI 1943—IX 1944
4	Stanisław Dąbrowski	„Brzoza”	członek	I 1942—IX 1942
5	Zygmunt Duszyński	„Zygmunt”	„	I 1942—V 1943
6	Stanisław Rokicki	„Suchy”	„	I 1942—VII 1943
7	Jan Skoniecki	„Prezes”	„	I 1942—I 1944
8	Antoni Tomczak	„Kazik”	„	XII 1942—IX 1944
9	Józef Dąbrowski	„Hiszpan”	„	V—VII 1943
10	Józef Kogutek	„Marek”	„	VII 1943—X 1943
11	Mirosław Krajewski	„Piotr”	„	VII—VIII 1943
12	Wawrzyniec Rońda	„Wapno”	„	VII (?) 1943—IX 1944
13	Michał Flesiński	„Roman”	„	IX 1943—IX 1944
14	Julian Lisowski	„Stary”	„	IX 1943—III 1944
15	Paweł Wojas	„Janek”, „Roman”	„	X 1943—III 1944

także udział szef sztabu okręgu Michał Flesiński „Roman” i doraźnie także inni⁹². W latach 1942—1943 funkcje członków Okręgowego Komitetu Warszawa-Prawa Podmiejska sprawowało około 15 działaczy. Chronologicznie ułożony wykaz sekretarzy i członków OK zawiera tabela 3.

Dowództwo Okręgu GL Warszawa-Prawa Podmiejska nie było liczne. Obok Z. Duszyńskiego w składzie dowództwa okręgowego od jego powstania byli: Jan Nalazek „Waśka”, „Janek”, dowódca GL w dzielnicy Mińsk Maz., i Adam Wiśniewski „Adam” z Rembertowa. Później blisko z nimi związani byli i faktycznie wchodzili w skład sztabu Tadeusz Maciejewski „Czarny Tadek” i Tadeusz Konopka „Czerwony”. W połowie 1943 r. został skierowany tu przez Sztab Główny Mirosław Krajewski „Piotr”, który objął funkcję szefa sztabu okręgu po odejściu J. Dąbrowskiego „Hiszpana” na stanowisko dowódcy (już kilka miesięcy wcześniej pełnił obowiązki zastępcy dowódcy). Gdy z kolei dowodzenie okręgiem przejął J. Kogutek „Marek”, powołał on na szefa sztabu Mirosława Krajewskiego „Piotra”, który w niedługim czasie został mianowany podporucznikiem GL; oficerem zaopatrzenia został Stanisław Żaczek „Janek”, a doktor Maria Wideman „Maryla” — szefem lecznictwa. Odszedł J. Nalazek (w sierpniu 1943 r. został dowódcą Okręgu GL Radom, gdzie 23 listopada 1943 r. zginął w walce). Z dowództwa ubyli również A. Wiśniewski „Adam” i T. Maciejewski.

Dopiero gdy w październiku 1943 r. stanowisko dowódcy objął P. Wojas, z czasem uformował się nowy ośrodek dowodzenia. W składzie jego znajdowali się także: M. Flesiński „Roman”, szef sztabu, Antoni Parzuch „Emigrant”, oficer zaopatrzenia, Zdzisław Lisowski „Śmiały”, oficer mobilizacji, a nieco później Stanisław Gińko „Stacho Suchy”, oficer do spraw specjalnych, oraz Stanisław Laskowski „Leśny” i Stanisław Filipiak „Kos” — jako oficerowie sztabu⁹³. W omawianym okresie działało w sztabie okręgowym 18 oficerów GL. Wykaz dowódców, szefów sztabów i oficerów sztabu okręgu zawiera tabela nr 4.

Okręg znajdował się pod stałą opieką kierownictwa centralnego PPR i GL. W latach 1942—1943 w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska odbyło się wiele ważnych narad aktywu PPR i dowódców GL. W naradach tych z reguły uczestniczyli: P. Finder, M. Spychalski, F. Józwiak, Ignacy Łoga-Sowiński i inni⁹⁴. Jednocześnie z kształtowaniem się

⁹² B. Syzdek, PPR w Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska w latach 1942—1944, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu..., op. cit., s. 253; Wspomnienia J. Kalinowskiego, AZHP, 8100, poz. 6; Relacja pisemna J. Kogutka z 8 IV 1969, AWKW.

⁹³ Rozkaz dzienny nr 1 z 15 XII 1943, AZHP, 191/XXI, t. 6, k. 22.

⁹⁴ Wspomnienia S. Dąbrowskiego, AZHP, 1171, poz. 7; Relacja pisemna A. Babeckiego z 6 V 1965 r. W pierwszym okresie: „Punktem kontaktowym

Dowództwo GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska Tabela 4
(styczeń 1942 — grudzień 1943)

Lp.	imię i nazwisko	pseudonimy	funkcja	okres
1	Zygmunt Duszyński	„Zygmunt”	dowódca	I 1942—V 1943
2	Józef Dąbrowski	„Hiszpan”	„	VI 1943—VII 1943
3	Józef Kogutek	„Marek”	„	VII 1943—X 1943
4	Paweł Wojas	„Janek”	„	X 1943—III 1944
5	Władysław Pietrusiak	„Zenek”, „Góral”	„	III 1944—IV 1944
6	Józef Dąbrowski	„Hiszpan”	z-ca dowódcy	I—VI 1943
7	Mirosław Krajewski	„Piotr”	szef sztabu	VI—X 1943
8	Michał Flesiński	„Roman”	„ „	X 1943—IX 1944
9	Jan Nalazek	„Waśka”, „Janek”	oficer sztabu	I 1942—I 1943
10	Adam Wiśniewski	„Adam”	„ „	I 1942 — ?
11	Tadeusz Maciejewski	„Czarny Tadek”	„ „	1942—VIII 1943
12	Tadeusz Konopka	„Czerwony”	„ „	1942—XII 1942
13	Maria Wideman	„Maryla”	„ „	VII 1943 — ?
14	Stanisław Żaczek	„Janek”	„ „	VII—XI 1943
15	Antoni Parzuch	„Emigrant”	„ „	X 1943—IX 1944
16	Zdzisław Lisowski	„Śmiały”	„ „	IX 1943—IX 1944
17	Stanisław Gińko	„Stacho Suchy”	„ „	X 1943—IX 1944
18	Stanisław Laskowski	„Leśny”	„ „	X 1943—IX 1944
19	Stanisław Filipiak	„Kos”	„ „	XI 1943—IX 1944

Ryc. 14. Zygmunt Duszyński „Zygmunt”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska od stycznia 1942 do maja 1943 r.

Ryc. 15. Józef Dąbrowski „Hiszpan”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska od czerwca do lipca 1943 r.

okręgu powstawały komitety dzielnicowe (powiatowe) PPR i sztaby jej formacji wojskowej GL. Ich powstanie i rozwój przedstawimy zgodnie z nadaną im później w nomenklaturze PPR i GL numeracją kolejną. Pod względem bojowym okręg podzielono na 6 tzw. terenów GL. Były to: 1) Rembertów, 2) Legionowo, 3) Drewnica—Marki, 4) Wyszaków, 5) Mińsk Maz., 6) Dęblin—Ryki (Baranów). Identyczną numerację i podział terytorialny miały dzielnice partyjne. W Rembertowie wokół byłego działacza

komendy okręgowej GL Prawa Podmiejska i jej miejscem urzędowania jest ośrodek zdrowia na Grochowie, naprzeciw znanej fabryki Dzwonkowej” — pisał Z. Duszyński (Prawa Podmiejska w latach 1942—1943, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL, Warszawa 1962, s. 116). Kierownictwo okręgu korzystało przede wszystkim z lokali na narady i spotkania w Warszawie (m.in. z mieszkań A. Babeckiego [Prochowa 16], Filipowicza [Wspólna 17], Skibniewskich [Tarchomińska 1] i innych).

ZNMS „Życie” — inż. Sielskiego — skupiła się na wiosnę 1941 r. około 15-osobowa lewicowa „grupa samokształceniowa”⁹⁵, która przekształciła się w organizację RRR-Ch. W końcu 1941 r. w Rembertowie powstało koło Związku Walki Wyzwoleńczej, którego współorganizatorem był Z. Duszyński „Zygmunt”, były członek ZNMS „Życie”⁹⁶. W styczniu 1942 r. członkowie RRR-Ch i ZWW nawiązali kontakt z W. Skowronskim „Młotem” i zadeklarowali swe wejście do PPR.

Dnia 5 lutego 1942 r. przy ul. Dowbora 59 odbyło się organizacyjne zebranie KD PPR. Wzięli w nim udział: Stefan Nagraba „Świt”, sekretarz, oraz Tadeusz Gąsiorowski „Tadzio”, Wincenty Gąsiorowski „Stary”, Edward Kleczkowski „Bolek”, „Ślepy”, Lucjan Laskus, Stanisław Pieńkos „Sęk”. Dowódcą (komendantem) dowództwa dzielnicowego GL został S. Pieńkos, który pełnił te funkcje do aresztowania przez gestapo w dniu 17 stycznia 1944 r. Po zamordowaniu Pieńkosa przez gestapo nowego dowódcy dzielnicy GL już nie powoływano. Sprawy tzw. „techniki” powierzono T. Gąsiorowskiemu, a organizacyjne E. Kleczkowskiemu⁹⁷. Komitet w tym składzie przetrwał do czerwca 1943 r. Gdy okupant rozesłał listy gończe za S. Nagrabą, musiał on opuścić Rembertów. Sekretarzem został W. Gąsiorowski „Stary”. W tym też czasie do pracy w Centralnej Technice PPR oddelegowany został T. Gąsiorowski „Tadzio”⁹⁸.

Komitetowi Dzielnicowemu PPR Rembertów podlegały: Kawęczyn, Wygoda, Wesola, Falenica, Zielona i Miłosna. W mieście Rembertowie komórki PPR istniały przy ulicach: Żeligowskiego (W. Gąsiorowski), Skorupki 35 (Lucjan Laskus), Sobieskiego 17 (Juliusz Wirski „Krzesiwo”), Kaletniczej (Z. Darmas), Paderewskiego 108 (Jan Kurdej), Warszawskiej 2 (S. Pieńkos). W Rembertowie—Karolówce (Stanisław Darmas), Grzybowej—Zielonej (Edward Mikulski), Kawęczynie (Stanisław Radajewski), Wesolej (Andrzej Krzyżanowski). W Wygodzie były zorganizowane 3 komórki PPR (Mieczysław Kucharczyk „Kulawy”, Henryk Mickiewicz „Mały” i Henryk Markiewicz „Mściwy”)⁹⁹.

⁹⁵ S. Nagraba, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu..., op. cit., s. 290.

⁹⁶ Z. Duszyński, Prawa Podmiejska w latach 1942—1943, w: Wspomnienia żołnierzy GL..., op. cit., s. 113.

⁹⁷ S. Nagraba, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu, op. cit., s. 290; Wspomnienia M. Michalskiego, AZHP, 8059.

⁹⁸ Wspomnienia S. Nagraby i W. Gąsiorowskiego, AWKW.

⁹⁹ S. Nagraba, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR, op. cit., s. 290—292; Relacja S. Darmasa z 5 II 1969 r., AWKW; Wspomnienia E. Kleczkow-

Grupy wypadowe GL istniały w Rembertowie (S. Pieńkos), Kawęczynie (S. Szcześny „Łysy”), Zygmuntoŵce (Bolesław Saganowski), Karołoŵce (Jan Kurdej „Pazur”), Zielonej (Potocki), Wygodzie (Antoni Nowicki, później Bolesław Zakrzewski „Czarny”). W Rembertowie powstała również sekcja kobieca GL (Zofia Melak, Marianna Dąbrowska, Helena Cichomska, D. Zdziebko, M. Baran). W Otwocku w 1943 r. został powołany KM PPR, który miał łączność z Rembertowem i innymi, ale podlegał bezpośrednio OK. Sekretarzem PPR w Otwocku był Rafał Karol „Karol”¹⁰⁰.

Już na początku stycznia 1942 r. rozpoczęła się działalność PPR w Legionowie, miejscu pobytu W. Skowrońskiego „Młota”¹⁰¹. Działalność PPR w Legionowie skupiała się wokół Jana Skonieckiego „Prezesa”. W końcu stycznia 1942 r. w jego mieszkaniu powołany został KD PPR. Zostali wybrani: J. Skoniecki sekretarz, Stanisław Kall „Staszek” i Stanisław Filipiak „Kos”, który został dowódcą GL, jego zastępcą Jerzy Skoniecki „Jurek”. Członkami sztabu GL byli również Jan Krzymiński „Jarek” i Antoni Śledziwski „Kania” oraz Antoni Żukowski. W tym składzie dowództwo dzielnicowe uformowało się na odprawie dowódców drużyn i plutonów w maju 1942 r. w mieszkaniu S. Filipiaka, na którym był obecny Z. Duszyński „Zygmunt”. Następnie podobna narada odbyła się w sierpniu w Zielonce, w której uczestniczyli F. Józwiak „Witold” i Z. Duszyński. Ponadto przez krótki czas w końcu 1943 r. w dowództwie dzielnicy znajdował się także Zdzisław Lisowski „Śmiały”¹⁰².

W składzie osobowym KD PPR wczesną wiosną 1942 r. nastąpiły zmiany. Sekretarzem został Kazimierz Pejjas „Sławek”, członkami: Stanisław Łosiewicz „Kulas”, Franciszek Osiewicz „Czarny”, Aleksander Michalik oraz Władysław Latało „Stary”. Ze składu tego ubyli: w grudniu 1942 r. A. Michalik na skutek aresztowania, w lutym 1943 r. F. Osiewicz odszedł na teren Wyszkowa, a w listopadzie został aresztowany A. Żukowski. 12 stycznia 1944 r. został zamordowany J. Skoniecki „Jurek”¹⁰³. W lipcu 1943 r. sekretarzem KD na miejsce

skiego, AZHP, 2817, poz. 5; Wspomnienia W. Gąsiorowskiego i M. Michalskiego, AWKW, oraz t. os. W. Gąsiorowskiego, AZHP, 1753.

¹⁰⁰ Ankieta A. Krzyżanowskiego, AWKW; Wspomnienia J. Szmigielskiego, AWKW.

¹⁰¹ B. Syzdek, PPR w Okręgu Warszawa-Prawa..., op. cit., s. 239; Relacja zbiorowa M. Baryły, K. Pejasa, F. Osiewicza, St. Łosiewicza, A. Babbeckiego i S. Filipiaka z 11 III 1965 r. AWKW.

¹⁰² St. Filipiak, W Legionowie i okolicy, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 146; Tegoż, Wspomnienia, AZHP, 1541, poz. 5.

¹⁰³ Dnia 12 I 1944 r. około 150 hitlerowców otoczyło dom Skonieckich w Legionowie i ostrzelało go silnym ogniem. Wszyscy jego mieszkańcy podjęli

K. Pejasa, który 27 tego miesiąca został aresztowany, wybrano Stanisława Kalla „Staszka”.

Komitet Dzielnicowy PPR Legionowo (w nomenklaturze GL nazwany Terenem nr 2) obejmował obszar położony w widłach Wisły i Narwi. W Legionowie powstały cztery komórki PPR: w Legionowie I członkami byli Janina Sprzączkowska, Antonina Salamon, Kazimierz Lasocki i inni; w Legionowie II sekretarzem był Biernad „Benek”; w Legionowie III — członkowie Julian Elzner, Stanisław i Wiktor Piwkowie, Czesław Majkowski i inni. W cegielni koło Legionowa sekretarzem był Aleksander Pawlak. W Zegrzu w partii była rodzina Osiewiczów i Latałów, w Starej Jabłonie i Piekielku Kazimierz Pejas, Klonowski i in., w Reginowie — Dąbrowski, Jakubowski, Czesław Kłosiewicz i in., w Nieporęcie sekretarzował Kłos, a w Łajsku Miłosz. W Kwietniówce do partii należeli: Jan Dąbrowski, Jan, Roman i Władysław Gajdowie, Marta Ziółkowska i inni¹⁰⁴.

Silne ośrodki PPR były w Wieliszewie i Henrykowie. W Wieliszewie sekretarzem kilkunastoosobowej organizacji PPR był Wawrzyniec Szczur¹⁰⁵. W Henrykowie partią i grupą wypadową GL kierował Stanisław Gińko „Stacho Suchy”¹⁰⁶. Tak zwane placówki, czyli grupy GL, były: w Legionowie Parcelach (dowódca Stanisław Piwko), Legionowie—Cegielni (Kazimierz Kuska), w Łajsku (Jan Gruczek), w Reginowie (Jan Dąbrowski i Władysław Gajda), w Zegrzu (Franciszek Osiewicz), w Kuligowie (dowódca nieznany) oraz w Henrykowie (w skład oddziału GL wchodził: Józef Nowicki, Czesław Ramus, Józef Przywoźny, Stanisława Cesarska i dwóch młodych partyzantów, których nazwisk nie udało się ustalić)¹⁰⁷. Pierwszym dowódcą silnej

nierówną walkę. Zaprzestali obrony dopiero wtedy, gdy dom ogarnęły żagwie płomieni. Zginęli: Jan Skoniecki ur. 24 VI 1900 r., działacz KPP i PPR, sekretarz KD KPP w Mławie i sekretarz KD PPR w Legionowie, Władysława, ur. 27 VI 1901 r., jego żona, członkini KPP i PPR, „matka partyzantów”, Jerzy, ich syn, ur. 22 XII 1925 r., szef sztabu GL Dzielnic Legionowo, członek PPR i ZWM, Władzio Nalazek, lat 13, który po wydostaniu się z Gliniaka został przygarnięty przez Skonieckich, i nieznana z nazwiska łączniczka KO PPR. Raport nr 14 z 18 I 1944 r. dowództwa Okręgu GL Prawa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 6, k. 18 i 19; Wspomnienia o rodzinie Skonieckich, AWKW; M. Góra, Opowieść o jednej rodzinie, w: Ludzie Mazowsza..., op. cit., s. 123—137.

¹⁰⁴ Oparto się na wspomnieniach, relacjach i ankietach: K. Pejasa, S. Łosiewiczza, F. Osiewiczza, A. Pawlaka, M. Kuski, St. Filipiaka, Wł. Kiszela, H. Bartnickiego, L. Samojednego, S. Gińki i innych.

¹⁰⁵ Relacje M. Kuski, St. Filipiaka, W. Oktaby i W. Czubka.

¹⁰⁶ S. Gińko, Od Żerania do Baranowa, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 150; Tegoż, Wspomnienia, AZHP, 1827, poz. 1.

¹⁰⁷ S. Gińko, Od Żerania..., op. cit.

Ryc. 16. Józef Kogutek „Marek”, dowódca GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska od lipca do października 1943 r.

Ryc. 17. Włodzimierz Zawadzki „Jasny”, dowódca GL Okręgu Siedlce od kwietnia do listopada 1943 r.

grupy wypadowej GL w Wieliszewie był Wiktor Oktaba „Marchewka”, a później Adam Jankiewicz „Pejkon” (grupa liczyła ponad 80 osób, m. in. Hieronim Bartnicki „Skok” i Józef Bartnicki „Kruk”, Julian Baranowski „Bez”, Tadeusz Czubek „Grabek”, Wawrzyniec Czubek „Oskard”, Kazimierz Zuzanski „Kola” i inni)¹⁰⁸. Gwardziści z Wieliszewa byli uzbrojeni w broń pochodzącą z 1939 r.

Sąsiadująca z Legionowem i Rembertowem i ściśle z nimi związana, zwłaszcza z tym ostatnim, była dzielnica PPR Drewnica—Marki. Dzielnica ta miała bogate tradycje walk w szeregach KPP. Od marca 1940 r. zaczęły w tym rejonie powstawać organizacje RRR-Ch i Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR¹⁰⁹. Inicjatorem powstania PPR był W. Skowroński, który w tej sprawie porozumiał się z miejscowymi działaczami¹¹⁰. Na

¹⁰⁸ Relacja ustna W. Oktaby z 4 II 1965 r.

¹⁰⁹ Wspomnienia T. Konopki, AWKW.

¹¹⁰ T. Konopka, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR, w: PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu..., op. cit., s. 284; A. Parzuch, Gorące dni, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 163; T. Konopka, Ze wspomnień sekretarza KD PPR, „Wojskowy Przegląd Historyczny” nr 22, 1962.

posiedzeniu 20 lutego 1942 r. ukonstytuował się KD PPR w składzie: Tadeusz Konopka „Czerwony”, sekretarz, Marian Melak „Marian”, Antoni Parzuch „Emigrant”, Paweł Stankiewicz „Stary” i Zygmunt Wiśniewski „Heniek” — jako członkowie. Komitet Dzielnicowy w tym składzie przetrwał do początków 1944 r. W tym samym czasie jak KD PPR formowało się dowództwo Dzielnic GL nr 3, którym dowodził A. Parzuch. W jego składzie byli również: T. Konopka, M. Melak, Stanisław Sobański „Kary”, Stanisław Szczęsny „Łysy”, Edward Urbański „Hiszpan”, Z. Wiśniewski i Kazimierz Wybrański „Kazik” oraz nieco później P. Stankiewicz. W kwietniu 1943 r. aresztowano E. Urbańskiego, a w październiku A. Parzuch został członkiem sztabu Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska. Odtąd do wyzwolenia nie powołano już dowódcy dzielnicy.

W skład dzielnicy marecko-drewnickiej wchodziły komórki partyjne i grupy wypadowe GL w miejscowościach: Marki, Siwki, Ząbki (M. Melak), Drewnica (Stefan Bełchatowski), Struga, Pustelnik I (Tomasz Kaczanowski i Leon Rudnicki), Zielonka, Pustelnik II (Antoni Hruzd „Twardy”). Ponadto utworzono dwa komitety miejskie PPR i dowództwo miejskie GL w Radzyminie i później w Wołominie¹¹¹. Komitetem Miejskim PPR w Radzyminie, który w 1942 r. powstał przy pomocy W. Skowrońskiego, kierował b. działacz KPP P. Stankiewicz — „Stary”. Komitet Miejski PPR w Wołominie powołany został dopiero we wrześniu 1943 r. i faktycznie podlegał bezpośrednio kierownictwu okręgowemu. Sekretarzem tego komitetu i dowódcą GL był Mieczysław Lipert „Kazik”, „Lis”, a członkami Władysław Szeliga „Sikora” i Julian Libich „Długi”¹¹².

Okupant przeprowadzał kilkakrotnie aresztowania działaczy PPR w Markach i okolicy. Najboleśniejże straty zadał na początku 1944 r. Aresztowani zostali lub zginęli: Henryk Wiśniewski, Mieczysław Rotter, Edward Urbański, Ryszard Sybura, Henryk Sasin, Jan Morka, Emilia Rzepniewska, bracia Melakowie i inni. Hitlerowcy napadli na dom rodziny Konopków¹¹³. W związku z tą sy-

¹¹¹ S. Bełchatowski, Gwardziści z trzeciej dzielnicy, w: Wspomnienia żołnierzy GL i AL..., op. cit., s. 148—151; A. Parzuch, Gorące dni, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 163—169; Wspomnienia W. Wacławskiego, A. Hruзда, A. Witkowskiego, AWKW.

¹¹² Wspomnienia T. Kaczanowskiego, AWKW; Relacje ustne M. Liperta, T. Konopki, A. Parzucha, S. Bełchatowskiego z 1965 r.

¹¹³ Dnia 5 I 1944 r. wczesnym rankiem w Drewnicy około 100 żołnierzy niemieckich, wspartych dwoma czołgami, zaatakowało dom Konopków. Żywcem zostali spaleni: Marianna Konopka, lat 52, i jej córka Mieczysława, lat 17, wiceprzewodnicząca Zarządu Dzielnicowego ZWM, która rzuciła granat i wybiegła z płonącego domu. Hitlerowcy obwiązali ją drutem kolczastym i wrzucili do ognia.

tuacją Komitet Okręgowy PPR, aby uniknąć dalszych aresztowań, postanowił najbardziej zagrożonych działaczy przenieść na inny teren.

W mieście Wyszkanie i w rejonie latem 1941 r. zawiązało się kilka nacię komórek Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR (Adelin, Brańszczyk, Brzuza, Jagiel, Kamieńczyk, Leszczydół, Natalin, Nowiny, Rybienio, Tuszyn, Wielatki Nowe i Wielatki Rosochate)¹¹⁴. Pierwsze wiadomości o powstaniu PPR dotarły do Wyszkowa za pośrednictwem Wacława Buczyńskiego „Tramwajarz” i W. Skowrońskiego „Młot”. W lutym 1942 r. do Wyszkowa przybył „Młot” i po naradzie z członkami koła Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR postanowiono przystąpić do organizowania PPR. Dopiero po umocnieniu się tej partii w terenie 15 listopada na zebraniu w Wyszkanie utworzył się KD PPR w składzie Jan Mikołajewski „Szwec” — jako sekretarz, Grzegorz Cytryniak „Cytryna”, „Miołta”, Feliks Archacki „Roman”, Józef Piecychna „Jesion”, Wacław Buczyński „Tramwajarz” i Szczepan Suchecki „Komar”, „Pszczelarz” oraz Władysław Ponichtera „Władek”, „Bimber” — jako członkowie¹¹⁵. Temu ostatniemu jako dowódcy grupy GL powierzono tworzenie formacji zbrojnych PPR.

Skład KD w 1943 r. w czerwcu zmniejszył się o G. Cytryniaka, ze względu na chorobę i późniejsze aresztowanie, w lipcu o W. Ponichtera, który zginął w walce¹¹⁶. W lutym 1943 r. w skład KD został dokooptowany Franciszek Osiewicz „Czarny Franek”, który początkowo zastępował Ponichtera, a po jego śmierci pełnił obowiązki dowódcy GL. W sierpniu 1943 r. członkiem KD został Stanisław Pinkus „Felek”. Dalsze zmiany nastąpiły na jesieni 1943 r. Sekretarzem KD we wrześniu został S. Suchecki, a dokooptowano: Jana Piecychnę, Stefana Skoczenia — „Stalowy” i Stanisława Laskowskiego — „Leśny”, który po Osiewiczu został dowódcą GL. W grudniu tego roku Stanisława Pinkusa zamordowali Niemcy.

W lutym 1943 r. uformowało się ostatecznie dowództwo GL Dzielnicy nr 5 — Wyszaków. W jego skład wchodził: W. Ponichtera „Władek”,

Raport nr 14 z 18 I 1944 r. dowództwa AL Okręgu Prawa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 6, k. 18; Relacja ustna T. Konopki z 1965 r.

¹¹⁴ Opracowanie zbiorowe o PPR w Wyszkanie, AWKW; Wspomnienia T. Konopki, Materiały i Dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego (dalej cyt. MiD WIH), III/19/134; Wspomnienia W. Buczyńskiego, AZHP, 787, poz. 1.

¹¹⁵ Wspomnienia S. Sucheckiego, AWKW; Relacja M. Baryły, AWKW; Relacja P. Smyka, AWKW.

¹¹⁶ Dnia 16 VII 1943 r. w Latoszku dom W. Ponichtery otoczył oddział żandarmerii i policji granatowej. Po kilkugodzinnej walce poległ: W. Ponichtera, Jerzy Cichomski „Cichy”, gwardzista, b. członek KPP, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii, „Jurek” — gwardzista z Warszawy i 2 nieznanymi partyzantów.

„Bimber”, dowódca, S. Skoczeń „Stalowy”, szef sztabu, nieco później Tadeusz Maciejewski „Tadek”, jako dowódca oddziałów partyzanckich, i Adolf Szemakowicz „Ali”, „Marynarz”, który był odpowiedzialny za grupy GL w rejonie Rybienka. Latem 1943 r. oficerem do spraw politycznych został S. Pinkus, oficerem do spraw operacyjnych i zarazem dowódcą partyzanckich oddziałów żydowskich Jan Załęski „Dudek”. We wrześniu 1943 r. zginął w walce T. Maciejewski¹¹⁷. W październiku 1943 r. na terenie lasów wyszkowskich Niemcy przeprowadzili zakrojoną na szeroką skalę pacyfikację, do której użyli grupy pacyfikacyjnej w sile ok. 4 tys. żołnierzy Wehrmachtu i SS, zaopatrzonych w artylerię i samochody pancerne. Zadaniem ich było zniszczenie znajdujących się w lasach sił partyzanckich. Liczne grupy i oddziały złożone z jeńców radzieckich wycofały się za Bug. Oddziały GL, które dążyły na pomoc ludności, poniosły poważne straty¹¹⁸.

Grupy wypadowe GL powstały w następujących wsiach: Nowiny, Leszczydół (dowódca Stanisław Pudlis)¹¹⁹, Leszczydół Stary (Aleksander Jaworski), Wielątki Nowe (Jan Rudka), Wielątki Rosochate (Aleksander Twardowski), Osinno (Piotr Brzeziński), Tulewo, Kęgi (Franciszek Wawryło), Latoszek (Władysław Ponichtera), Rybienko Leśne (Stefan Skoczeń), Białebloto (Stanisław Zasłona). Ważna baza PPR i GL i teren zrzutów były w Kamieńczuku. Wyszowska organizacja PPR oddziaływała na włączoną w granice Rzeszy część pow. pułtuskiego. Za kordonem granicznym komórki PPR zakładał Jan Świderski „Czarny Janek”, „Hutnik” z Wyszkowa¹²⁰.

Jedną z pierwszych w okręgu zorganizowała się dzielnica PPR w Mińsku Maz., który do 1939 r. był prężnym ośrodkiem działalności KPP. Od jesieni 1940 r. z komunistów i lewicowych ludowców zaczęły się tworzyć koła Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR, które powstały m. in. w Mińsku, Podcierniu, Kuflewie i Guzewie¹²¹. Już w styczniu 1942 r. w domu Stanisława Nalazka w Gliniaku pod Mińskiem Maz. odbyło się pierwsze

¹¹⁷ W rejonie leśniczówki Krawcowizna dnia 2 IX 1943 r. oddział partyzancki GL Adama Szwarcfusa „Białego Janka” został otoczony. W walce poległo 13 gwardzistów, m. in. T. Maciejewski, A. Szwarcfus.

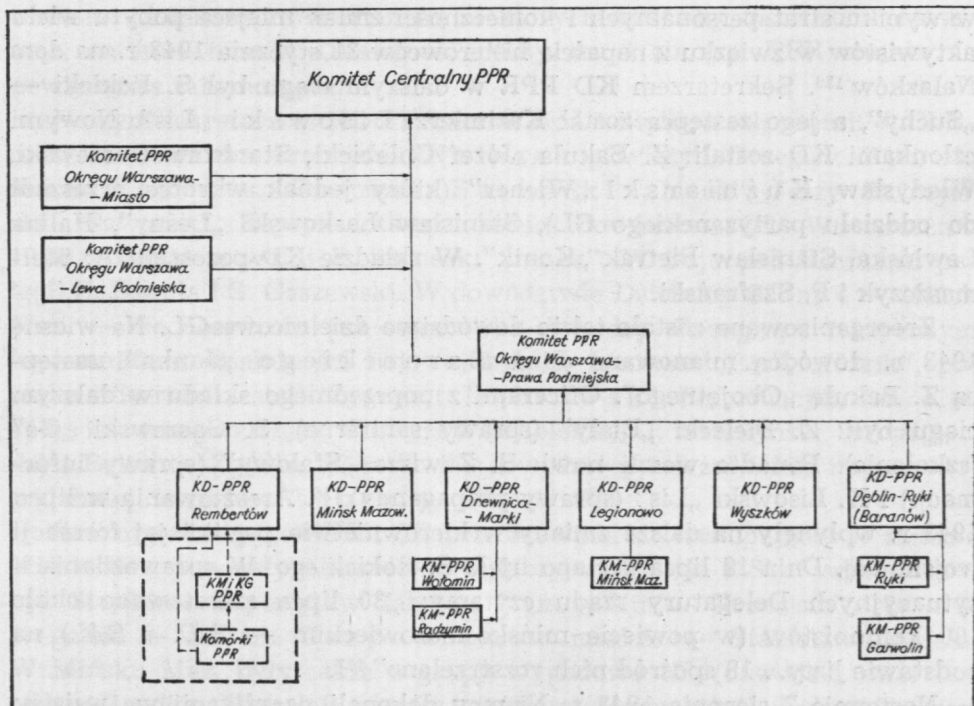
¹¹⁸ Raport nr 10 z 1 XI 1943 r. Okręgu Prawa Podmiejska, AZHP, 191/XXI, t. 6, k. 11.

¹¹⁹ Dalej także wymieniamy przy miejscowościach nazwisko pierwszych dowódców GL.

¹²⁰ Zob. A. Sokolnicki, Region pułtuski w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945, w: Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, t. I, Warszawa 1968, s. 260.

¹²¹ Wspomnienia A. Stelmaszczyka, AWKW; St. Laskowski, Głos w dyskusji na sesji XX-lecia PPR; PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu..., op. cit., s. 299—304; Tamże, głos w dyskusji S. Zapertego, s. 304—305.

zebranie organizacyjne KD PPR, w którym wzięło udział 22 byłych członków KPP i KZMP. Wyłonili oni KD PPR w składzie: Stanisław Rokicki „Suchy” jako I sekretarz, Jan Nalazek „Waśka” jako drugi sekretarz i dowódca mającej się sformować GL¹²². Ponadto jako członkowie wybrani zostali: Jan Czerwiński, Władysław Górski, Stanisław Dąbrowski „Brzoza”, Wawrzyniec Rońda „Wapno”, Józef Rzyśko „Cegła”, Franciszek Siwik „Woda”, Jerzy Skarzyński „Sławomir”,

Ryc. 18. Struktura organizacyjna PPR Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska (1942—1943)

Aleksander Stelmaszczyk „Wyrwa”, Piotr Szafranski „Zdun”, „Wisła”, Stanisław Zawisza „Stalowy” i Bolesław Zgódko „Góral”¹²³. Zorganizowany również został KM PPR w Mińsku Maz., który

¹²² O Janie Nalazku zob. A. Strońska, „Waśka”, w: Ludzie Mazowsza, op. cit., s. 52—82; Rodzina Nalazków, Warszawa 1962, Wydawnictwo Zarządu Propagandy Głównego Zarządu Politycznego WP.

¹²³ Wspomnienia S. Dąbrowskiego, AWKW; Tegoż, We wspólnej walce rodziła się wolność, w: Mazowsze w walce, op. cit., s. 136; Wspomnienia A. Stelmaszczyka, AWKW; Rodzina Nalazków, op. cit., s. 8—9; B. Syzdek, PPR w Okręgu Warszawa-Prawa..., op. cit., s. 239.

stanowili: S. Rokicki, Józef Chlebicki, Stanisław Pietrak, J. Rzyśko i Andrusiewicz.

W lutym 1942 r. w porozumieniu z KD PPR Jan Nalazek powołał dowództwo GL. Zastępcą jego został S. Zawisza, a szefem sztabu Zygmunt Bakula „Obojętny”. Ponadto do dowództwa należeli: Zygmunt Bielecki „Biały” (sprawy sanitarne), S. Dąbrowski (sprawy propagandy), Stanisław Gaszewski „Ge” (szkolenie)¹²⁴. Dalsze zmiany w składzie komitetu i dowództwa nastąpiły w lutym—marcu 1943 r. w wyniku strat personalnych i konieczności zmian miejsca pobytu wielu aktywistów w związku z napaścią hitlerowców 31 stycznia 1943 r. na dom Nalazków¹²⁵. Sekretarzem KD PPR w dalszym ciągu był S. Rokicki — „Suchy”, a jego zastępcą został Kazimierz Lisowski „Lis”. Nowymi członkami KD zostali: Z. Bakula, Józef Chlebicki, Stanisław Gaszewski, Władysław Kuźniarski „Wicher” (który jednak wkrótce przeszedł do oddziału partyzanckiego GL), Stanisław Laskowski „Leśny”, Halina Lewińska, Stanisław Pietrak „Konik”. W składzie KD pozostali: A. Stelmaszczyk i P. Szafranski.

Zreorganizowane zostało także dowództwo dzielnicowe GL. Na wiosnę 1943 r. dowódcą mianowano Jana Sarneckiego „Janka”, zastępcą Z. Bakulę „Obojętnego”. Oficerami z poprzedniego składu w dalszym ciągu byli: Z. Bielecki „Biały” (sprawy sanitarne), S. Gaszewski „Ge” (szkolenie). Ponadto weszli nowi: S. Zawisza „Stalowy” (sprawy informacji) i K. Lisowski „Lis” (sprawy propagandy)¹²⁶. Aresztowania w lipcu 1943 r. wpłynęły na dalsze zmiany w kierownictwie partii i jej formacji wojskowej. Dnia 19 lipca gestapo ujęło S. Rokickiego. W sprawozdaniach sytuacyjnych Delegatury rządu czytamy: „30 lipca aresztowano około 100 komunistów (w powiecie mińsko-mazowieckim — B.D. i B.K.) na podstawie listy... 18 spośród nich rozstrzelano”¹²⁷.

Następnie 7 sierpnia 1943 r. Niemcy dokonali pacyfikacji we wsiach: Podciernie, Kuflew, Huta, Stawek i Skwarne. W rodzinie Kuźniar-

¹²⁴ Z. Duszyński, Prawa Podmiejska w latach 1942—1943, op. cit., s. 117.

¹²⁵ We wsi Gliniak pod Mińskiem Maz. dom rodziny Nalazków otoczyło gestapo, żandarmeria i policja granatowa. Z okrażonego domu udało się wyjść braciom Janowi i Waławowi Nalazkom. W pobliżu domu ukryło się dwoje dzieci, Helena i Władzio. W domu zostali spaleni: Stanisław Nalazek, ojciec rodziny, członek KPP i PPR, jego żona Stefania i ich córki: Helena i Stanisława, członkinie KZMP, PPR. Później w walce z okupantem zginęli bracia Jan, Waław, Władysław Nalazkowie i ich siostra Zofia. Zob. „Trybuna Mazowiecka” nr 90 z 14—15 IV 1962; „Żołnierz Wolności” nr 115 z 18 V 1961; Wspomnienia S. Laskowskiego, MiD WIH, III/19/118.

¹²⁶ Wykazy organizacyjne sporządzone przez A. Stelmaszczyka i S. Dąbrowskiego, AWKW.

¹²⁷ Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 VII 1943 r., AZHP, 202/II-23.

s k i c h w Podcierniu za broń chwycili czterej bracia: Władysław, Mieczysław, Kazimierz i Zygmunt oraz ich matka Waleria. W walce polegli: Waleria i Kazimierz Kuźniarscy, a Władysław, Mieczysław i Zygmunt wyrwali się z okrażenia. W wyniku pacyfikacji hitlerowcy zamordowali na miejscu bądź w obozach koncentracyjnych członków PPR i żołnierzy GL: M. Zawadę, S. Wójcika, B. Drabarczyka, S. Michalczyka, J. Kuźniarskiego, K. Myśliwca z Podciernia, H. Zawadzkiego ze Skwarnego i B. Pietraka z Huty¹²⁸. W związku z aresztowaniami i zdekonspirowaniem się niektórych działaczy zostali oni przesunięci na inne tereny. Działalność polityczna i zbrojna PPR została na pewien czas zahamowana.

Nowym sekretarzem KD PPR został K. Lisowski, a członkami: J. Chlebicki, H. Lewińska, Franciszek Nalazek „Święty”, Grzegorz Pyżuk, Maria Rokicka, Franciszek Sarnecki „Janek”, Jerzy Skarżyński „Sławomir”. Kryzys dotknął również dowództwo GL. We wrześniu 1943 r. zginął w walce F. Sarnecki „Janek”. W boju pod Kiczkami poległ Z. Bakula i S. Gaszewski. W dowództwie Dzielnicy GL nr 4 — Mińsk Maz. — nie obsadzono już stanowiska dowódcy. Zastępcą i faktycznym kierownikiem działalności bojowej był K. Lisowski „Lis”, „Kazik”, ponadto oficerami zostali: Zygmunt Dąbrowski (informacja), Jan Kosiniński (zaopatrzenie), G. Pyżuk (szkolenie), J. Skarżyński (propaganda) i Bolesław Zgódka „Góral”. Do dowództwa należał także najprawdopodobniej Stanisław Zaperty „Wacek”¹²⁹.

Sieć organizacyjna PPR i GL przedstawiała się następująco: W mieście Mińsk Maz. powstały 4 komórki. W fabryce „Rudzki i Ska” sekretarzem był Stanisław Zaperty, w fabryce impregnacji — Franciszek Nalazek, w getcie — Abram Garpownik, w mieście — Stanisław Rokicki. W Mińsku Maz. były także 4 grupy wypadowe GL (dowodzili nimi Bolesław Zgódka, Michał Rożański (getto), Zygmunt Bielecki i Tadeusz Guzewski. W powiecie mińskim powstało w ciągu roku 1942 i w 1943 — 16 komórek. W gminie Kołbiel komórki były we wsiach: Rudno (Józef Stelmach), Sępochów (Franciszek Siwik) oraz grupa wypadowa GL w Rudnem (dowódca Jan Osica „Sęp”). W gm. Gliniak komórka była w Podrudziu (Jan Kobza), a grupa wypadowa GL w Maliszewie (Antoni Przasnyk). W gm. Cegłów komórka znajdowała się we wsi Cisie (Piotr Szafranski) i w Kiczkach (Tadeusz Rżysko). Grupa wypadowa GL była także w Cisiach (Marian Smater). Szeroko rozrosła się PPR i GL w rejonie Kuflewa. Na terenie tej gminy i okolicznych wsi komórki PPR były we wsiach: trzy w Podcierniu (sekretarze

¹²⁸ A. Stelmaszczyk, Jak działaliśmy na Kuflewszczyźnie, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 182—184.

¹²⁹ Wspomnienia A. Stelmaszczyka i S. Dąbrowskiego, AWKW.

Bolesław Myśliwiec, Aleksander Malko i Władysław Kuźniarski), Huta (Stanisław Sadowski), Podskwarnie (Antoni Bajszczak), Kuflew (Aleksander Stelmaszczyk), Mała Wieś (Władysław Michalczyk), Stawek (Stanisław Goździewski), Guzew (Stanisław Sekular), Rudka (Stanisław Rek), Jeruzal (Stanisław Ciąćka), Waliska (Andrzej Szostak).

Do koordynacji pracy partyjnej na terenie trzech gmin: Cegłów, Jeruzal i Kuflew, powołany został tzw. „komitet międzykomórkowy”, którego sekretarzem był A. Stelmaszczyk. Komitet działał do sierpnia 1943 r., po czym rozbity został na skutek wspomnianych masowych aresztowań (7 sierpnia)¹³⁰. W rejonie Kuflewa uformowało się kilka grup wypadowych GL. Dowódcą (komendantem) tego rejonu był Stanisław Gaszewski. Na czele tzw. „oddziału dywersyjno-wypadowego”, który składał się z dwóch drużyn, stanął Aleksander Malko „Arma Gedes”. Ponadto w Kuflewie wraz z Małą Wsią i w Guzewie powstały tzw. „placówki” GL (garnizony)¹³¹.

Dzielnica Dęblin—Ryki (Baranów) obejmowała teren położony nad rz. Wieprzem. W czerwcu 1940 r. we wsi Białki w mieszkaniu nauczyciela Stanisława Skowrońskiego „Waleriana” odbyło się pierwsze spotkanie byłych członków KPP i KZMP, którzy zawiązali Stowarzyszenie Przyjaciół ZSRR¹³². W Dęblinie działał Związek Rewolucyjnych Rad Robotniczo-Chłopskich, a w Garwolinie Robotniczo-Chłopska Organizacja Bojowa¹³³.

W styczniu 1942 r. na zebraniu w miejscowości Czernic został wybrany KD PPR Dęblin—Ryki, później nazwany Dzielnicą nr 6, i dowództwo GL. Sekretarzem PPR został Stanisław Skowroński „Walerian”. W skład KD wchodził także jako członkowie: Czesław Osiński „Stary”, Jan Celiński „Janek”, Henryka Cichocka „Zofia”, Julian Gransztof „Jastrząb”, Stanisław Grudzień, Aleksander Kamela „Olek”, Tadeusz Maciejewski „Tadek”, Władysław Moskalik „Śmiały”, Henryk Stachurski „Bolek”, nieco później Stanisław Szczepański. W maju 1942 r. w skład KD wszedł Stanisław Żaczek

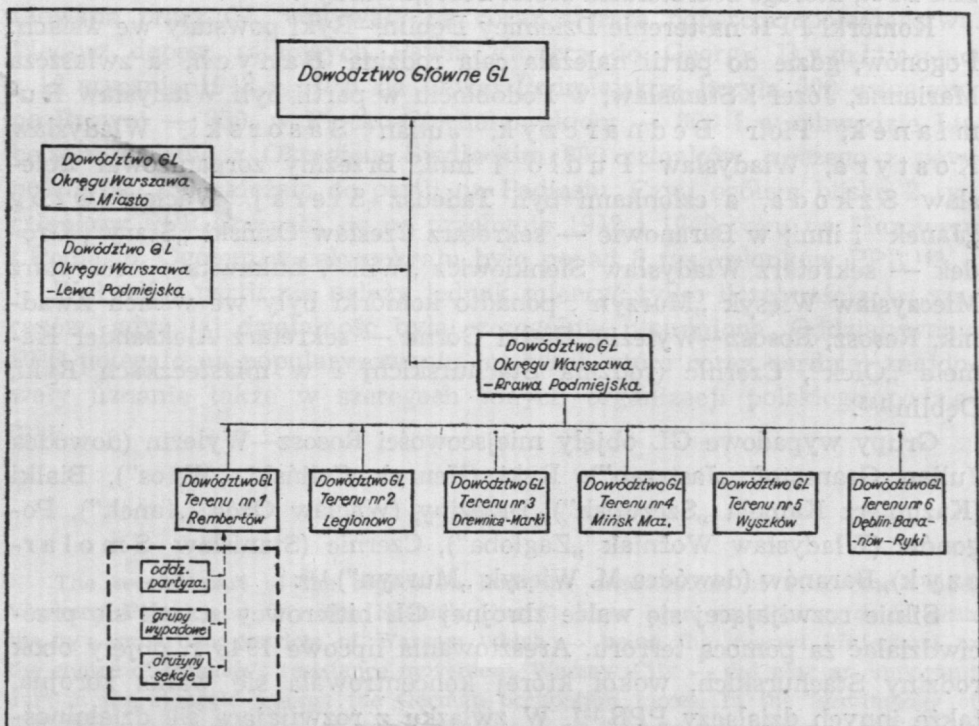
¹³⁰ Pierwsze aresztowania w rejonie Kuflewa wśród członków PPR nastąpiły w grudniu 1942 r. Wspomnienia W. Kuźniarskiego, MiD WIH, III/19/42.

¹³¹ Zestawienie stanu organizacyjnego PPR i GL w pow. Mińsk Maz. sporządzone w 1957 i 1968 r. przez A. Stelmaszczyka; St. Dąbrowski, Bij wroga, w: Wspomnienia żołnierzy..., op. cit., s. 68—71; W. Kuźniarski, Gwardziści z Podciernia, Wspomnienia żołnierzy GL..., op. cit., s. 92—100.

¹³² Wspomnienia W. Moskalika, AWKW i relacja ustna J. Gransztofa z 16 III 1965 r.

¹³³ Relacja ustna J. Gransztofa z 16 III 1965 r. i Wspomnienia J. Woźniaka, AWKW.

„Janek”, sekretarzem został Henryk Stachurski „Bolek”, a po jego aresztowaniu 7 lipca 1943 r. sekretarzem wybrano powtórnie „Waleriana”¹³⁴. W kwietniu 1943 r. do KD został dokooptowany Władysław Sienkiewicz „Wilk”, a w październiku tego roku Bolesław Szkoda „Bogdan”, Aleksander Wiak „Wulkan” i Władysław Woźniak „Zagłoba”.

Ryc. 19. Struktura organizacyjna GL Okręgu Warszawa-Prawa Podmiejska (1942—1943)

Dowództwo GL uformowało się w lutym 1942 r. Dowódcą został H. Stachurski — „Bolek”, zastępcą Bolesław Sowa „Chmiel”, a szefem sztabu T. Maciejewski „Tadek”. Członkami dowództwa byli: J. Celiński „Janek”, J. Gransztof „Jastrząb” i Bronisław Żukowski „Adolf”. Po odejściu Maciejewskiego w Wyszakowie w marcu 1943 r. szefem sztabu został Aleksander Kamela „Olek”. W lipcu tego samego roku dowódcą GL został S. Żaczek „Janek”, a jego zastępcą Jerzy Brzeszcz „Jurerek”. Po śmierci Żaczka 15 listopada 1943 r. funkcję tę objął W. Sien-

¹³⁴ Wspomnienia T. Konopki, MiD WIH, III/19/132; Wspomnienia F. Kwapisiewicza, AWKW.

kiewicz. W listopadzie tego roku zastępcą dowódcy został Mieczysław Więsyk „Murzyn”, a oficerami sztabu: Henryk Celiński „Bogdan”, Waław Ożóg i Mikołaj Paramonow „Dąbrowski”. Jesienią 1943 r. na teren dzielnicy przybyli jako przedstawiciele Komitetu Okręgowego PPR Antoni Tomczak „Kazik Zębaty”, a później także Warzyzniec Rońda „Wapno”. W listopadzie 1943 r. w Rykach powstał KM PPR, którego sekretarzem został Siut „Twardy”.

Komórki PPR na terenie Dzielnicy Dęblin—Ryki powstały we wsiach: Pogonów, gdzie do partii należała cała rodzina Banych, a zwłaszcza Marianna, Józef i Stanisław; w Podobłociu w partii byli Władysław Rumianek, Piotr Bednarczyk, Julian Sasorski, Władysław Kostyra, Władysław Pudło i inni; Brzeziny zorganizował Bolesław Szkoła, a członkami byli Tadeusz Sieraj, Waław Ożóg „Janek” i inni; w Baranowie — sekretarz Czesław Osiński „Stary”, Gródek — sekretarz Władysław Sienkiewicz „Wilk”, Łukawka — sekretarz Mieczysław Więsyk „Murzyn”, ponadto komórki były we wsiach Zwadnik, Rososz, Rososz—Wylezin, Białki Górne — sekretarz Aleksander Kamela „Olek”, Czernic (rodzina Stachurskich) i w miasteczkach Ryki, Dęblin¹³⁵.

Grupy wypadowe GL objęły miejscowości Rososz—Wylezin (dowódca Julian Gransztof „Jastrząb”), Ryki (Henryk Celiński „Witos”), Białki (Kazimierz Kamela „Szczupak”), Brzeziny (Waław Ożóg „Janek”), Pogonów (Władysław Woźniak „Zagłoba”), Czernic (Stanisław Smolarczyk), Baranów (dowódca M. Więsyk „Murzyn”)¹³⁶.

Silnie rozwijającej się walce zbrojnej GL hitlerowcy starali się przeciwdziałać za pomocą terroru. Aresztowania lipcowe 1943 r. objęły obok rodziny Stachurskich, wokół której koncentrowała się walka zbrojna, także innych działaczy PPR¹³⁷. W związku z rozwijającą się działalnością partyzancką hitlerowcy w tym czasie sprowadzili specjalny oddział Schutzpolizei w sile ponad 100 osób, który 3 sierpnia — jak podaje sprawozdanie Delegatury — w ramach ogólnej akcji represyjnej dokonał aresztowań: „wśród 130 osób aresztowanych w tym dniu przynajmniej 10% było komunistów”¹³⁸. Po tej pacyfikacji członkowie PPR z rejonu: Czernic, Grabów, Zwadnik, Rososz, Nowodwór, Gozd, Sokół, Kokoszka

¹³⁵ Zob. Sprawozdanie sytuacyjne Departamentu Spraw Wewnętrznych Delegatury rządu za okres od 1 do 21 VII 1943 r., AZHP, 202/II-23.

¹³⁶ Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 VIII 1943 r.; Tamże.

¹³⁷ Wspomnienia S. P. Aleksiejewa, MiD WIH, III/19/136.

¹³⁸ A. Plasota-Dobrowolska, Na ziemi garwolińskiej, w: Mazowsze w walce..., op. cit., s. 169—172; Relacja zbiorowa członków PPR z terenu pow. Garwolina i Ryk z 16 III 1965 r., AWKW; T. Konopka, Dzielnica nr 6 Dęblin—Ryki, MiD WIH, III/19/132.

schronili się do lasów gułowskich; m.in. ukryli się Jan Janiszek, Bronisław i Julian Stachurscy, Edward Wielgosz, Władysław Przybysz, Jan Papiewski, Stanisław Skowroński i inni¹³⁹.

*

Działalność polityczno-organizacyjna PPR i walka zbrojna zapoczątkowana przez GL wpływały na coraz szersze poparcie społeczeństwa. Według depeesz radiowych Pawła Findera do Georgi Dymitrowa z 12 stycznia 1943 r. PPR na Lewej Podmiejskiej liczyła 500 członków, na Prawej — 350, w Płocko-Ciechanowskiem — 800 i w Obwodzie Lubelskim łącznie z Okręgiem Siedleckim 800 członków, z czego z pewnością ok. 350 należało do partii na Podlasiu. Czyli ogółem blisko 2 tys. członków PPR skupiało się na przełomie 1942 i 1943 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ogółem w całym kraju było ponad 8 tys. członków PPR¹⁴⁰.

Wpływów partii nie należy jednak mierzyć tylko liczebnością jej szeregów, gdyż jej działalność była szczególnie utrudniona. Oddziaływanie PPR polegało na popularyzowaniu jej haseł, które coraz bardziej znajdowały uznanie także w szeregach innych organizacji polskiego podziemia.

SUMMARY

The second part of the report on how the organization of PPR (the Polish Workers' Party) and GL (the People's Guard) have been developing, deals with the two suburban districts of Warsaw which — being the nearest hinterland to the centre of Poland's resistance movement, Warsaw City — did play an important part in the struggle against the German occupation forces. In the terminology of PPR these two districts were called; Warsaw, Left Suburbia — taking in the region west of the Vistula, and Warsaw Right Suburbia — the region east of the Vistula.

The first part of this report was published in 1969 in Vol. II of „Rocznik Mazowiecki” („Masovian Annals”).

In the two districts mentioned PPR and GL came to life as early as in January 1942. Particularly strong was the authority these two organizations gained among the working class of what is called the Industrial Belt, meaning the towns situated along the railway line Warsaw—Żyrardów. In its propaganda PPR had the support not only of activists of the former KPP (Communist Party of Poland) but also of members of PPS (Polish Socialist Party) who favoured a united workers' front, and of radically-minded agrarian partisans.

¹³⁹ Raport nr 1 i 2 Okręgu 3, AZHP, 191/XXI, t. 6, k. 1; J. Godlewska-Miłowska, Stachurscy, w: Ludzie Mazowsza, op. cit., s. 23—40; Wspomnienia W. Sienkiewicza, AWKW; Wspomnienia S. P. Aleksiejewa, MiD WIH, III/19/136.

¹⁴⁰ Depesze KC PPR do Georgi Dymitrowa (1942—1943), „Z pola walki” nr 4, 1961, s. 178.

The author describes in his report how, from the day of their organization up to the end of 1943, PPR and GL have been organized in the two discussed districts, giving details on the network developed in particular counties or urban quarters. He points out how the intensification of warfare brought changes in the way how PPR and its striking force, the GL, were organized. On the whole this involved passing on from less well developed, loosely knit forms to organizational forms better established. However, many a time sudden imprisonment and punitive actions on the part of the Germans threw into disarray the underground network as had been built up under extremely difficult conditions. The author presents a comprehensive picture of how PPR and GL worked at those times in the region under discussion, mentioning localities and citing names of many prominent activists. The manifest issued by PPR with its appeal for an all-Polish liberation warfare found in Masovia, especially in the two suburban districts of Warsaw, a great number of followers who fought the German occupation forces actively in armed formations.

For the most part PPR spread its influence by widely proclaiming its basic slogans which, at a constantly rising rate, were also adopted by the ranks of other organizations of the extensive Polish underground movement.